११२३
23/8

॥इतिसौश्रुतसूत्रस्थानंप्रथमंपूर्णं१॥

Iti Sausra Sutram Sthanam
prathama purna

23/8

२३
१११

कुटिः क्षीरखु विषजुष्टणं ।। ज्ञात्वा श्रीवो तिवेतस्य वसनीच ह्ली सली ।। रसनो चन्नवेद्कार्श्यपर्शते चौं जशांतले
ौगविश्वेषणीं कुर्याद्दन्तदोहोन्नवन्महान् ।। निर्धेनमनरलं तस्ये दिवो दासेन नाषिते ।। 2318

त्यक्तविषं सह यंतिये। तत्रैव ते विनश्यंति मक्षिका वायसादयः हुतभुक् तेन चात्येन स्फुटन् नट वटा। यते मयूरकंठप्रतिमो जायते चापि दूःसहः। भि
न्नार्चिः तीक्ष्णधूमश्च नचिराच्चोपशाम्यति चकोरस्याक्षिवैराग्यं जायते क्षिप्रमेव तु। दृष्ट्वान्नं विषसंसृष्टं म्रियते जीवजीवकः कोकिलः स्वरवै
॥२॥ कृत्यं क्रौंचस्तु मदमृच्छति। हृष्येन्मयूर उद्विग्नः क्रोशतः शुकसारिके हंसः क्ष्वेडति चात्यर्थं भृंगराजस्तु कूजति। पृषतो विसृजत्यश्रु विष्ठां मुंचति
मर्कटः संनिकृष्टांस्ततः कुर्यात्तात्तान्नृपगृहे गुणः। वेश्म तोयाद्विभूषार्थं रक्षार्थं चात्मनः सदा। उपहितस्य वान्नस्य बाष्पेणोर्ध्वं प्रसर्प
ता हृत्पीडा भ्रांतनेत्रत्वं शिरोदुःखं च जायते। तत्र नस्यांजने कुष्ठं लामज्जं नलदं मधु। कुर्यात् शिरीषरजनीचंदनैश्च प्रलेपनं हृदि चंदनले
पश्च तथा सुखमवाप्नुयात्। पाणिप्राप्तं पाणिदाहं नखशातं करोति च। तत्र प्रलेपः श्यामेंद्रगोपसोमोत्पलानि च। सर्वेषु मासात्मोहाद्या ॥२॥
तत्रानुपसेवनेऽप्युष्ठीलावनेतोजिह्वा भवत्यरसवेदिनी तुद्यते दह्यते चापि श्लेष्मा चास्य प्रसिच्यते। तत्र वाष्पेरितं कर्म यच्चास्या दंतकाष्ठ
कं मूर्च्छा छर्दिरतीसारो मांद्याग्नेर्दाहवेपथुः इन्द्रियाणां च वैकृत्यं कुर्यादामाशयं गतं। तत्राशु पदना लाबुर्वि विक्रोशातकी फलैः छर्द
नं दध्नु दश्विस्रांम यवानं तुलां बुना। दाहमूर्च्छा मतीसारं तृष्णामिंद्रियवैकृतं। आटोपं पांडुतां कार्श्यं कुर्यात्पक्वाशयं गतं। विरेचनं
ससर्पिष्कं तत्रोक्तं नीलिनीफलं। दूषीविषारिश्च पेयो वा मधुसंयुतं। द्रवद्रव्येषु सर्वेषु क्षीरमद्योदकादिषु। भवंति विविधा राजः फेन
बुद्बुदजन्मवा। छायाश्चात्र न दृश्यंते दृश्यंते मदि वा पुनः। भवंति यमला छिद्रा स्त्र— वा विकृतास्तथा। शाकसूपान्नमांसानि क्लिन्नानि राम
विरसानि च सद्यः पर्युषितानीव विगंधानि भवंति हि। गंधवर्णरसैर्हीनाः सर्वे नित्याः फलानि च। पक्वान्याशु विशीर्यंते पक्वमामानि या

दस्तनावन्ना स्पाबुम मनें चाति शि धूधुका ... दाहो
मवे ... स्पर्श विभिं तस्य कुरुते ।।

पकल्पस्थानंपंचमं

स्ववित्तकुलीनंधार्मिकंस्निग्धंसभृत्यंसततोत्थितं।अलु–मशठंभक्तंकृतज्ञंप्रियदर्शनं।क्रोधपारुष्यमात्सर्यमदालस्यविवर्जितं॥जितें
द्रियंक्षमावंतंशीलसौचदयान्वितं।मेधाविनयसंश्रांतमनुरक्तंहितैषिणं।पटुंप्रगल्भंनिपुणंदक्षंपैशुन्यवर्जितं।पूर्वोक्तैश्चगुणैर्युक्तंनि
त्यंसंनिहितागदं।महानसेनियुंजीतवैद्यंतद्विद्यपूजितं।प्रशस्तदिग्देशकृतंशुचिभांडंनिवेशितं।सजालकगवाक्षाद्यमाप्तवर्गनिषेवितं।वि
कक्षंविमृष्टसंसृष्टंसवितानंकृतार्चनं।परीक्षितस्त्रीपुरुषंभवेच्चैवमहानसं।तत्राध्यक्षंनियुंजीतप्रायोवैद्यगुणान्वितं।शुचयोदक्षिणाःदक्षा
विनीताःप्रियदर्शनाः।संविभक्ताःसुमनसोनीचकेशनखाःस्थिराः।स्नाताःदृढंसंयमिनः।कृतोष्णीषाःसुसंयताः।तस्यचाज्ञाविधेयाःस्युःविविधाः
परिकर्मिणः।आहारस्थितयश्चापिभवंतिप्राणिनोयतः।तस्मान्महानसेवैद्यःप्रमादरहितोभवेत्।महानसस्यवोढारस्सूपौदनिकपौपि
काः।भवेयुर्वैद्यवशगायेचाप्यन्येत्रकेचन।इंगितज्ञोमनुष्याणांवाक्चेष्टामुखवैकृतैः।विंद्याद्विषस्यदातारमेभिर्लिंगैश्चबुद्धिमान्।नददा
त्युत्तरंपृष्टोविवक्षुर्मोहमेतिच।अपार्थंबहुसंकीर्णंभाषतेचापिमूढवत्।स्फोटयत्यंगुलीर्भूमिमकस्माद्विलिखेद्धसेत्।वेपथुर्जायतेचास
त्रस्तःचान्योन्यमीक्षतेदीनोविवर्णवक्त्रश्चनखैःकिंचिच्छिनत्त्यपि।आलभेतासकृद्दीनःकरेणचशिरोरुहान्।निर्यियासुरपद्वारंवीक्षतेपुनः
२ वर्ततेविपरीतंचविषदाताविचेतसः।केचित्समर्थाःपार्थिवस्यत्वरितंवातदाज्ञया।असतामपिसंतोपिविष्टाःकुर्वंतिमानवाः।तस्मात्परीक्षणं
कार्यंस्यात्तानामाहतैर्नृपैः।अन्नेपानेदंतकाष्ठेतथाभ्यंगेचलेखने।उत्सादनेपरीषेकेकषायेसानुलेपने।स्रग्वस्त्रेषुशय्यासुकवचाभरणेषु।
पादुकापादपीठेषुपृष्ठेषुगजवाजिनां।विषजुष्टेषुचान्येषुनस्येधूमांजनादिषु।लक्षणानिप्रवक्ष्यामिचिकित्सामप्यनंतरं।नृपजनकाद्यलिम्य

निवा। विचीर्यते रूर्वकस्तु दंतकाष्टगते विषे। जिह्वा दंतौष्टमांसानि। श्वयथुश्चोपजायते अथास्य धातकीपुष्पपथ्याजंबुफलास्थिभिः। सक्षौ
द्रैः मक्षिते रोगे पूर्वकर्तव्यं प्रतिसारणं अथवा कोटसूलानिलवः। समसूक्ष्मरजस्वा। शिरीषमासेकावापित्वक्षौद्रैः प्रतिसारणं। जिह्वां निर्लेख्य कवलो
दंतकाष्टवदादिशेत्। पिच्छिलो बहलो ऽभ्यंगो विवर्णो वा विषान्वितः स्फोटजन्मरुजास्रावबलरूपाकाः स्वेदनं ज्वरः। दरणं वापि मांसानां मत्स्यंगे वि
षसंयुते तत्र शीतांबुसिक्तस्य कर्तव्यमनुलेपनं चंदनं तगरं कुष्टं उशीरं वेणुपत्रिका सोमवल्यमृतो श्वेता पद्मकालीयकं तथा। कपित्थरसमूत्राभ्यां
पानेनसंयुज्यते उत्सादने परीषेके कषाये चानुलेपने राप्यावक्त्र तत्तु नेत्रेषु त्तेयमत्संगलक्षणैः केशशातं शिरोदुःखं खेभ्यश्च रुधिरागमः ग्रंथि
जन्मोत्तमांगे च विषजुष्टे च लेपने तत्र मूलेपो वकुशोभा विताहलस्मृत्तिका रिक्तापिपित्रस्रतष्ट्यामापालिंदीतंदुलीयकैः गोमयस्वरसो वापि
हितो वा मालतीरसः। रसो हुषरूपण्णो वा धूमो वांगारसन्निभः शिरोऽभ्यंगविरक्षाणं — नस्तु लीषमेव च व्रजस्य विषसंसृष्टा सा रुपे दयले
खनात्। मुखालेपस्तु खरपामंत्तेयमत्संगलक्षणैः पद्मिनीकंटकं कर्षवैकंटकं श्चोपनीयते तत्र क्षौद्रपृष्टं तपानं मालेपश्च दर्नं द्रष्टं तपयस्पा
मधुकं फंजीवं पुंजीवपुनर्नवाः। अस्वास्थ्यं कुंजरादीनां लालास्रावो ऽधिरक्तता। स्फिक्त वायुमेदूस्त्वक्षु जानुषु स्फोटसंभवाः। तत्राभ्यंगवदाव
ष्टमानवा हन्नम्यो: क्रिमयो ऽन्तागमनरवभ्यः शिरोरुक् कफसंस्रवः। नस्यधूमगते लिंगं। इंद्रियाणां च वैकृतं तत्र दुग्धैर्गवादीनां सर्पिः सान्निवि
षस्रतं। पानेनस्ये समस्वेतं हितं समरयंति गंधहानि विवर्णत्वं पुष्पाणां म्लानता न वेत् जिघ्रतश्च शिरोदुःखं वारिपूर्णे वलोचने तत्र वाष्परितंकर्म

मुखालेपेचयत्स्मृतं।कर्णेतैलगतेश्रोत्रवैगुण्यंशोफवेदने।कर्णेआवस्थुतत्राशुकर्त्तव्यंतत्रपूरणंस्वरसोबहुपुत्रायाःसघृतःक्षौद्रसंयुतः
सोमवल्करसश्चापिसुशीतोहितमिष्यते।अक्ष्णोर्दाहश्चवेदनादृष्टिविभ्रमः।अंजनेविषसंसृष्टेभवेदांध्यमथापिवा।तत्रसद्योघृतंदेयंतर्पणंच
॥३॥ समागधं।अंजनंमेषशृंगोनिर्यासोवरुणस्यच।मुष्ककस्याजकर्णस्यफेनोगोपित्तसंयुतः।कपित्थमेषशृंग्योश्चपुष्पंभल्लातकस्यच।एकैकंका
रयेत्पुष्पंबंधूकांकोटयोरपि।शोफःस्रावस्त्वचांस्वापःपादयोस्फोटजन्मच।भवंतिविषजुष्टाभ्यांपादुकाभ्यामसंशयं।उपानत्पादपीठेषुपादुका
भांञ्वसाधयेत्भूषणानिहतार्चीषिनहिभांतियथापुरा।स्थानस्थानानिहन्युश्चदाहपाकावदारणैः।पादुकादूषणैर्युक्तंसमभंगादिविधिमाचरेत्
विषोपसर्गेवाप्यादिदूषणंतोममिरितः।उपद्रवास्त्वस्पृवाद्यवविदधीतचिकित्सितं।महासुगंधिमगदंयंचवक्ष्यामितंभिषकू।पानालेपननस्येषु
विदधीतांजनेषुच।विरेचनानितीक्ष्णानिकुर्यात्छर्दनानिच।शिरांचव्यधयेत्क्षिप्रंप्राप्तंविस्रावणंयदि।दूषिकांजंतुहत्वापिहन्तेवक्तु ॥३॥
भूपतेः।करोतिनिर्विषंसर्वमन्नंविषसमायुतं।हृदयावरणंनित्यंकुर्यात्सोमित्रमध्यगः।पिबेद्घृतमजेयाख्यममृताख्यंचवत्सकंवत्।सर्पि
र्दधिपयःक्षौद्रंपिबेद्वाशीतलंजलं।मयूरान्नकुलान्गोधाःपृषतान्हरिणानपि।भक्षयेच्चापिसततंरसांस्तेषांपिबेद्दधि।गोधानकुलमां
सेषुहरिणस्यचबुद्धिमान्।दद्यात्तुपिष्टांपालिंदीमधुरांशर्करांबुना।शर्करातिविषेदेयामाधूरेसमहौषधे।पार्वतीवापिदेयास्युःपिप्पल्यःस
महौषधाःसक्षौद्रःसघृतश्चैवनिंबयूषोहितःसदा।विषघ्नानिचसंसेवेतमन्त्रेणोक्तान्यानिबुद्धिमान्।।पिप्पलीमधुकंक्षौद्रंशर्करेक्षुरसांबुभिः राम
छर्दयेत्तुमहत्स्वंशाम्भीयाद्यदिचेद्विषं॥ ॥इतिकल्पेप्रथमोध्यायः॥ ॥अथातस्थावरविषविज्ञानीयमध्यायंव्या०॥स्थावरंजंगमंचैवद्विविधंवि

प्रमुच्यते दशाधिष्ठानमाद्यंतु द्वितीयं षोडशाश्रयं। मूलं पत्रं फलं पुष्पं त्वक् क्षीरं सार एव च निर्यासो धातवश्चैव कंदश्च दशमस्मृतः तत्र क्लीत
काश्वमारकगुंजासुगंधकगर्गरककरघाटविद्युच्छिखविजयानीत्यष्टौ मूलविषाणि। विषपत्रिकालंबवरदारुककरंभमहाकरंभाणि पंचप
त्रविषाणि ककर्कोटकरेणुकखद्योतचर्मरीयमागधकुमुद्वतीरेणुकाकुरंटकसर्वधातिनंदकसारकाश्रकोल्लसारपाकानि तिद्वादशफल
विषाणि वेत्रकादंबवल्लिजकरंभमहाकरंभाणि पंचपुष्पविषाणि अंत्रयः पाचनकर्त्तरीयवल्लिजसैरेयककरघाटकरंभकंदननाराचकानिचस
प्तत्वक्सारनिर्यासविषाणि कुमुदघ्नीस्नुहीजालक्षीरीणि त्रीणि क्षीरविषाणि फेणाश्मभस्महरितालं च द्वे धातुविषे कालकूटवत्सनाभसर्ष
पकपालककर्दमकवैराटपुस्तकशृंगीविषप्रपौंडरीकमूलकहालाहलमहाविषकर्कटानि तित्रयोदश कंदविषाणि इत्येवं पंचपंचा
शत्स्थावरविषाणि भवंति। चत्वारि वत्सनाभानि मुस्तके द्वे प्रकीर्तिते षट् चैव सर्षपाण्याहुः शेषाण्येकैकमेव च। उद्वेष्टनं मूलविषैः
प्रलापो मोह एव च। जृंभणं वेपथुः श्वासो ज्ञेयाः पत्रविषेण तु मुष्कशोफः फलविषैर्दाहोऽन्नद्वेष एव च। भवेत्पुष्पविषैश्छर्दिराध्मानं मोह ए
व च। त्वक्सारनिर्यासविषैरुपयुक्तैर्भवंति हि। आस्यदौर्गंध्यपारुष्यशिरोरुक्कफसंस्रवाः फेनागमः क्षीरविषैः विड्भेदो गुरुजिह्वता॥ हृ
त्पीडनं धातुविषैर्मूर्च्छा दाहश्च तालुनि। प्रायेण कालघातीनि विषाण्येतानि निर्दिशेत्। कंदजानि तु तीक्ष्णानि तेषां वक्ष्यामि विस्तरं स्प
र्शाज्ञानं कालकूटे वेपथुः स्तंभ एव च ग्रीवास्तंभो वत्सनाभे पीतविण्मूत्रनेत्रता सार्षपे वातवैगुण्यमानाहो ग्रंथिजन्म च। ग्रीवादौर्बल्यवा
क्संगौ ककालेन भवंति हि। प्रसेकः कर्दमाख्येन विड्भेदः पीतनेत्रता। वैराटकेनांगदुःखं शिरोरोगश्च जायते गात्रस्तंभो वेपथुश्च जायते तुस्त

॥४॥ केनचि शृंगीविषेणांगसादो दाहोदरविद्रधयः पुंडरीकेण रक्तत्वमक्ष्णोः दूषीविषेण पांडुरेवैवर्ण्यं मूलके छर्दिहिक्काशोफप्रमूढताः। रपावि
रेण श्वसितिन सैहालाहलेन वैस्वर्यं महाविषेण हृदयग्रंथिशूलोद्गमौ भृशं। मर्कटेनोत्पतन्नूर्ध्वं हसेद्दंतान् दशत्यपि कंदजान्युग्रवीर्या
णि प्रायुक्तानि त्रयोदश सर्वाण्येतानि कुशलैर्युक्तानि दशभिर्गुणैः रूक्षमुष्णं तथा तीक्ष्णं सूक्ष्ममाशु व्यवायि च विकाशि विशदं चैव लघु
पाकि च तत्स्मृतं। रौक्ष्यात् संकोपयेद्वायुं औष्ण्यात् पित्तं सशोणितं तैक्ष्ण्यान्मनो मोहयति मर्मबंधान् छिनत्ति च। शरीरावयवान् सौक्ष्म्यात् प्रवि
शेद्विकरोति च। आशुत्वादाशु तद्धंति व्यवायात्प्रकृतिं भजेत् विकाशित्वात् सर्पयति दोषान् धातून् मलानपि। वैशद्यादतिरिच्येत दुश्चि
कित्स्यं च लाघवात् दुर्जरं चापि पाकित्वात् तस्मात् क्लेशाय यते--- वरं कृत्रिमं चैव जंगमं वापि यद्विषं सद्यो व्यापादयेत्तत्तु ज्ञेयं दशगु ॥४॥
णान्वितं यत्स्थावरं जंगमं वा कृत्रिमं वा देहादशेषं यदनिर्हृतं तत् जीर्णं विषघ्नौषधिभिर्हतं वा दावाग्निवातातपशोषितं वा स्वभावतो वा
गुणविप्रहीनं विषं हि दूषीविषतामुपैति तत् श्लेष्मणा कोपितमंबुदानां समुद्गये प्राप्ते छिलव विर्यक्षिप्रं सप्तुनि स्तिमितं दभावाद्योनिर्गुण
नां शरीरसंस्थं। वीर्याल्पभावाद्विभावनीयं कफावृतं वर्षगणानुबंधि तेनार्दितो भिन्नपुरीषवर्णो विवर्णवैरस्यमुखः पिपासी मूर्छा भ्र
मो गद्गदवाग्विवर्णो भवेच्च दूष्योदरलिंगजुष्टं आमाशयस्थे कफवातरोगी पक्वाशयस्थेनिलपित्तरोगी भवेन्नरो ध्वस्तशिरोरुहांगो
विलूनपक्षस्तु यथा विहंगः स्थितं रसादिष्वथवा यथोक्तान् करोति धातुप्रभवान् विकारान्। कोपं च शीतानिलदुर्दिनेषु यात्याशु पू राम
र्वं शृणुत तत्ररूपं। निद्रागुरुत्वं च विजृंभणं च विश्लेषहर्षावथवांगमर्दः ततः करोत्यन्नमदाविपाकौ अरोचकं मंडलकोठमोहा

नेपालोदीर्घनीलपोरोषकोंतारसन्नता इत्येताजातयःस्थौल्यात्गुणान्वक्ष्याम्यतःपरंस्तुशीतोमधुरस्निग्धोबृंहणश्लेष्मसरः अविदाहीगुरु
र्वृष्यःपौंड्रकोभीरुकस्तथाआभ्यांतुल्यगुणःकिंचित्सक्षारोवंशकोमतः वंशवत्स्वतपेरस्तुकिंचिदुष्णःसवातहृत् । कोंतारतापसाविज्ञेयौवंश
कानुगुणौमतौएवंगुणस्तुकाष्ठेक्षुःसतुवातप्रकोपणः सूचीपत्त्रनीलपोरोनैपालोदीर्घपत्रकः वातलाकफपित्तघ्नासकषाविदाहिनः को
शकारोगुरुःस्निग्धोरक्तपित्तक्षयापहः अतीवमधुरोमूलेमध्येमधुरएवच अग्रेष्वक्षिषुविज्ञेयइक्षूणांलवणोरसः ॥ अविदाहीकफ
करोवातपित्तनिवारणःशर्करासमवीर्यःस्याद्यंत्रिकःपीडितोरसः गुरुर्विदाहीविष्टंभीयांत्रिकस्तुप्रकीर्तितः । पक्वोगुरुःसरःस्निग्धःस
तीक्ष्णःकफवातनुत्फाणितंगुर्वभिष्यंदिबृंहणंवत्रिदोषकृत गुडःसक्षारमधुरोनातिशीतःस्निग्धोमूत्ररक्तशोधनः नातिपित्तजिन्
वातघ्नोमेदःकफकरोबल्योवल्यःपथ्य । पित्तघ्नोमधुरःशुद्धोवातघ्नोसृक्प्रसादनः सपुराणोधिकगुणोगुडःपथ्यतमःस्मृतः मत्स्यंडिकाखं
डशर्करासिताजातानरोत्तरंशीताः स्निग्धागुरुतरामधुरतराश्चक्रमशःपारक्तपित्तप्रशामनाः यथायथैषांवैमल्यंमधुरत्वंतथातथास्नेह
गौरवशैत्यासिसरत्वंचततस्तथा । योयोमत्स्यंडिकाखंडशर्कराणांस्वकोगुणः तेनतेनैवनिर्दिष्टस्तेषांविभाव्यणोगुणः मधुशर्करापुनः
छर्द्यतीसारहरीरूक्षाछेदनी -- [illegible] कषायामधुरामधुरविपाकाच । यवासशर्करामधुरकषायातिक्तानुरसाश्लेष्महरीसराचेतिप
वृष्यःशर्कराःशोक्तासर्वाःदाहप्रणाशनाः रक्तपित्तप्रशमनाः छर्दिमूर्छाविषापहाः रूक्षंमरूकपुष्पोत्थंफाणितंवातपित्तलं कफघ्नम
धुरंपाकेकषायंवस्तिदूषणं ॥ इतीक्षुवर्गः ॥ मद्यंपित्तकरंमद्यंमस्रोरोचनंदीपनंभेदनंकफवातघ्नंहृद्यंबस्तिविशोधनंपाकेलघुविदाहुष्णं

23/8

पवरहा कुकृतः ६ कीदी६

नूरूस्नगोधमाडुतस्मासामसुजीप्प काभुमेधद्द १०

तीक्ष्णमिंद्रियबोधनं विकाशि सृष्टविण्मूत्रं भ्रमणुतस्य विशेषणं । मांधीकं मृद्विकाहिलावमधुराम्लं यततस्थापरक्तपित्ते पिसतं तुर्ष्णेप्रतिविष्य
तेमधुरं रूक्षं तु कषायानुरसं लघु । लघुपाकि सरं शोषविषमज्वरनाशनं । मार्द्वीकाल्यांतरं किंचिन्नवार्जूरं वातकोपनं तद्वद्विशदं लघु नची२
कफघ्नं कर्षणं लघु । कषायमधुरं हृद्यं सुगंधीन्द्रियबोधनं । काशाशेयिहरणी शोषमूत्राघातानिलापहा मस्तबस्तरक्तक्षयहिता सुरा दीपनद्वं
हरणी । काशाशेयिहरणी श्वासप्रतिश्यायविनाशनी श्लेष्मतोस्त्र कफस्तंभरक्तमांसकरी सुरा । सर्वा रोचकहृत्कुक्षितोदशूलप्रमर्दिनी । प्रसन्ना
कफवातार्शोविबंधानाहनाशनी पित्तलाल्पकफा रूक्षा यवैर्वातप्रकोपणी विष्टंभिनी सुरा गुर्वी श्लेष्मला तु मधूलिका । रूक्षानातिकफा वृष्या
नीष पाच्यावातकी स्मृता । त्रिदोषघ्नी मेघवच्चपश्चकोहल्लीवदनापिपः सुश्लोजगले: पक्वारुक्तस्तु कफशोफहासघ्न: प्रवाहिकाटोपदुर्नामाग्नि
॥८५॥ लशोफहृत् ॥ कफलोहतसारत्वाद्विश्रृष्टमीवातकोपनः । दीपनः सृष्टविण्मूत्रो विसदोल्पमदो गुरुः । कषायमधुरः सीधुः गौडः पाचन दीपनः ॥८५॥
काशाहयचा तद्वत्पक्वरसः सीधुः बलवर्णकरः सरः । शोफघ्नो दीपनो हृद्यो रुच्यः श्लेष्मार्शसां हितः । कर्षणः शीतरसिः स्वयथूदरनाशनः वर्णकृत् स्वरणः इक्षुरीरको
गः स्वर्यो विबंधघ्नो र्शसां मतः । आरिष्टिकः पांडुरोगघ्नो व्रणः संग्राहको लघु । कषायमधुरः शीतो पित्तघ्नो सृक्प्रसादनः । जांववौनिघ्नं स्तु मद्य४
वैरोवातकोपनः । सुतीक्ष्णस्तुरासवो हृद्यो मूत्रकृत् कफवातनुत् स्नुरवप्रियः स्थिरमदो विज्ञेयो रक्तनाशनः । लघुमध्वासव छेदी मेहकु
अरवायस ष्ठविषापहः । तिक्तः कषायश्चशोथघ्नस्तीक्ष्णस्वादुरवातकृत् । तीक्ष्णः कषायोमदकृत् दुर्नामकफगुल्मनुत् । कृमिमेदोनिलहरो मै राम
रेयोमधुरो गुरुः । बल्यः पित्तकरो वर्ण्यो हृद्यः वेक्षुरसासवः सीधुर्मधुकपुष्पोत्थो विदाह्यग्निबलप्रदः । रूक्षः कषायमधुरः कफहृद्वातपित्त

भुरासवयोर्कध्यानमै रैधी२ पदै५ ४ कोचीरस ५

प्रकोपणः। निर्दिष्टः शीतरसश्चात्याम्लः कंदमूलफलासवाः। नवं मद्यमभिष्यंदि गुरु वातादिकोपनं। अनिष्टगंधि विरसमहृद्यं च विदाहि
च। सुगंधि दीपनं हृद्यं रोचिष्णु कृमिनाशनं। स्फुटस्रोतस्करं जीर्णं लघु वातकफापहं। अरिष्टो द्रव्यसंयोगसंस्काराद्धिको गुणैः। बहुदोष
हरश्चैव दोषाणां शमनश्च सः। दीपनः कफवातघ्नः सरः पित्ताविरोधकृत्। शूलानाहोदरप्लीहज्वराजीर्णार्शसां हितः। पिप्पल्यादिकृतो गुल्मक
फरोगहरः स्मृतः। चिकित्सितेषु वक्ष्यंते ह्यरिष्टा रोगहराः। सदृप्य तु। अरिष्टासववसीधूनां गुणान् कर्माणि चादिशेत्। बुद्ध्वा यथास्वं संस्कारानवेक्ष्य कुशलो
भिषक्। सांद्रं विदाहि दुर्गंधि विरसं कृमिलं गुरु। अहृद्यं तरुणं तीक्ष्णमुष्णं दुर्भाजनस्थितं। अल्पौषधं पर्युषितमत्यच्छं पिच्छिलं च यत्। तद्वर्ज्यं सर्व
थामद्यं किंचिच्छेषं च यद्भवेत्। तद्वत्स्नेहेक संचारं तरुणं पिच्छिलं गुरु कफप्रकोपि तन्मद्यं दुर्जरं च विशेषतः। पित्तप्रकोपि बहलं तीक्ष्णमुष्णं विदाहि च।
अहृद्यं फेनिलं पूति कृमिलं विरसं गुरु तथा पर्युषितं वापि विद्याद्दनिलकोपनं। सर्वदोषैरुपेतं तु सर्वदोषप्रकोपणं। चिरस्थितं जातरसं दीपनं क
फवातजित्। रुच्यं प्रसन्नं सुरभि मद्यं सेव्यं मदावहं। ततः पाने कप्रकारस्य मद्यस्य रसवीर्यतः। सौक्ष्म्यादौष्ण्याच्च तैक्ष्ण्याच्च वि काशित्वा
च्च वह्निना समेत्य हृदयं प्राप्य धमनीरूर्ध्वमागतं। विक्षोभ्येंद्रियचेतांसि वीर्यं मदयतेऽचिरात्। चिरेण श्लेष्मिके पुंसि पानाज्जायते मदः। अ
चिराद्वातिके दृष्टः पैत्तिके शीघ्रमेव च। सात्त्विके शौचदाक्षिण्यहर्षमंडनलालसः। गीताध्ययनसौभाग्यसुरतोत्साहकृन्मदः। राजसे दुःखशी
लत्वमात्मत्यागं ससाहसं। कलहं सानुबंधं च करोति पुरुषे मदः। अशौचनिद्रामात्सर्यमगम्यागमलोलताः। असत्यभाषणं चापि कुर्या
द्धि तामसे मदः॥ रक्तपित्तकरं सूक्ष्मं दीपनं स्वापपाचनं। वैस्वर्यं जरणं श्लेष्मपांडुकृमिहरं लघु। तीक्ष्णोष्णं मूत्रलं हृद्यं कफघ्नं कटु पाकि

वातकृन्मदास्तुतंसर्वंरोचनंतुविशेषतः।गोजाविरसमुत्क्लानिमधुरस्तुक्लानियानिवा।यथापूर्वंगुरुतराण्येभिष्यंदकराणिवानुषांवुदी
पनंहृद्यंहृल्लांडुक्रमिरोगनुत्।मूत्रहृत्पर्शोविकारघ्नंभेदिसौवीरकंतथा।धान्याम्लंधान्ययोनित्वाज्जीवनंदाहनाशनंस्पर्शात्मनाद्तु
पवनकैत्त्यमाहरंलघुतैक्ष्ण्यास्त्वाहरेसात्मकरूपंगंहृष्यारणांतम्रुखवैरस्यदौर्गंध्यमलशोषक्लमापहं।दीपनंजरणंनेदिहितमास्थ्या
पनेषुवा।मरुधन्वपान्थितानांवजनानांसात्म्यमुच्यते॥इतिमद्यवर्गः॥गोमहिष्यजाविगजहयखरोष्ट्राणांतीक्ष्णानुष्णानिकटूनिति
२५ क्तानिलवणानुरसानिलघूनिशोधनानिवातकफकृमिमेदोविषगुल्मार्शउदरकुष्टशोफारोचकपांडुरोगहराणिहृद्यानिदीपना २९॥
निवसामान्यतःसर्वनिवाच॥तत्सर्वंकटुतीक्ष्णोष्णंलवणानुरसंलघुशोधनंकफवातघ्नंहृद्यंदीपनपावनं।गोमूत्रंकटुतीक्ष्णोष्णं
सक्षारंवाल्पवातलंलघ्वग्निदीपनंमेध्यंपित्तलंकफवातनुत्।गुल्मशूलोदरानाहविरेकास्थापनादिषुमूत्रप्रयोगसाध्येषुगव्यं
मूत्रंप्रयोजयेत्।दुर्नामोदरशूलेषुकुष्टमेहविशुद्धिषुआनाहशोफगुल्मेषुमहिष्याःपांडुरोगनुत्।कटुतिक्तान्वितंछागमीषन्मा
रुतकोपनं।काषश्वासशोषवर्चोग्रहेहितं।सक्षारंतिक्तकटुकमुष्णंवातघ्नमाविकं।दीपनंकटुतीक्ष्णोष्णंवातचेतोविकारनु
त्आश्वंकफहरंमूत्रंकृमिदद्रुषुशस्यते।सतिक्तंलवणंभेदिवातघ्नंपित्तकोपनं।तीक्ष्णंक्षारेकिलासेचनागंमूत्रंप्रयोजयेत्।गरचेतो
विकारघ्नंतीक्ष्णंजठररोगजित्।दीपनंगार्दभंमूत्रंकृमिवातकफापहं।शोफकुष्टोदरोन्मादमारुतकृमिनाशनंचार्शोघ्नंकारभंमूत्रं

मात्रपंतुविषापहं॥ इति मूत्रवर्गः॥ द्रवद्रव्याणि सर्वाणि समासात्कीर्त्तितानि तु देशकालविभागज्ञोनृपतेर्दातुमर्हति॥ ॥ इति सुश्रुतस्या
नेपंचचत्वारिंशोध्यायः॥ ॥ अथातोन्नपानविधिमध्यायंव्याख्यास्यामः॥ ॥ धन्वंतरिमभिवाद्यसुश्रुतउवाचप्रागभिहितंप्राणिनांपुन
र्मूलमाहारोबलवर्णौजसांचसषट्सुरसेष्वायत्तः रसाः पुनर्द्रव्याश्रयिणः द्रव्यरसगुणवीर्यविपाकनिमित्तेचक्षयवृद्धीदोषाणांसाम्यं
चब्रह्मादेरपिचलोकस्याहारः स्थित्युत्पत्तिविनाशहेतुः आहारादेवाभिवृद्धिर्बलमारोग्यंवर्णेंद्रियप्रसादश्चतथाह्याहारवैषम्यादस्वा
स्थ्यंतस्याशितपीतलीढखादितस्यनानाद्रव्यात्मकस्यानेकविकल्पस्यानेकविधप्रभावस्यपृथक्पृथग्द्रव्यरसगुणवीर्यविपाकप्रभावक
र्माण्यभिज्ञातुंनह्यनवबुद्धस्वभावाभिषजोरोगनिग्रहंकर्तुंस्वस्थस्यवृत्तिंचकर्तुंसमर्थाः आहारायत्ताश्चसर्वप्राणिनोयस्मात्तस्मादन्नपानवि
धिमुपदिशतुमेभगवानितिउक्तः प्रोवाचभगवान्धन्वंतरिः अथखलुवत्ससुश्रुतयथाप्रश्नमुच्यमानमुपधारयस्वतत्रलोहितकशालि
कलमकर्दमकपांडुकसुगंधकशकुनाहृतपुष्पांडकपुंडरीकमहाशालिशीतभीरुकरोध्रपुष्पकदीर्घशूककांचनकमहिषमस्तकहाय
नकदूषकप्रभृतयः शालयः मधुरावीर्यशीतालघुपाकाबलावहाः पित्तघ्नाअल्पानिलकफाः स्निग्धाबद्धाल्पवर्चसः तेषांलोहित
कः श्रेष्ठोदोषघ्नः शुक्रमूत्रलः चक्षुष्योवर्ण्यबलकृत्स्वर्योहृद्यः श्रमापहः व्रणोज्वरहरश्चैवसर्वदोषविषापहः तस्मादल्पांतरगुणाः क्र
मशः शालयोवराः षष्टिककांगुकमुकुंदकपीतकप्रमोदककालकाशनपुष्पकमहाषष्टिकचूर्णककुरववकेदारकप्रभृतयः षाष्टिकाः

रसेपाकेचमधुराःशमनावातपित्तयोः॥शालीनांचगुणैस्तुल्याबृंहणाःकफशुक्रलाः॥कृष्णव्रीहिस्तारामुखंजन्तुमुखंनंदीमुखश्चाटीमुखकल

वास्त्वरितककुक्कुटांडकपारावतपाटलप्रभृतयः॥कषायमधुरारसेमधुरापाकेवीर्यतोहिमास्वल्पाभिष्यंदिनःतुल्याषष्टिकैश्चबद्धवर्च

सः॥कृष्णव्रीहिर्वरस्तेषांकषायानुरसोलघुः॥तस्मादल्पांतरगुणाःक्रमशोव्रीहयःपरे॥दग्धायामवनौजाताशालयोलघुपाकिनः॥कषायाबद्ध

दोजा २ विण्मूत्रारूक्षाश्लेष्मापकर्षणाः॥स्थलजाःकफपित्तघ्नाःकषायाःकटुकान्वयाः॥किंचित्सतिक्तमधुराःपवनानलवर्द्धनाः॥कैदारामधुरावृष्या

बल्याःपित्तनिबर्हणाः॥ईषत्कषायाल्पमलागुरवःकफशुक्रलाः॥रोप्यातिरोप्यालघवःशीघ्रपाकागुणोत्तराः॥अदाहिनोदोषहराबल्यामूत्रवि

वर्द्धनाः॥शालयश्छिन्नरूढायेरूक्षास्तेबद्धवर्चसः॥तिक्ताःकषायाःपित्तघ्नालघुपाकाःकफापहाः॥विस्तरेणसमुद्दिष्टाशालितव्रीहिताहितः

॥८७॥ ग्राम्येषुमांसेषुफलेषुचैवशाकेषुधान्येष्वपिहाप्रमेयात्॥इतिशालिवर्गः॥लघुक्षुद्रधान्यमुद्गादिमाषादीनांचकैवस्यते।कोरदूषकश्यामा ॥८७॥

अन्नं वैतर कश्यामाकनीवारशांतनुवरकोद्दालकप्रियंगुमधुलिकानंदीमुखीकुरुविंदकगवेधुकसरवरकतोदपर्णीमुकुंदवेणुयवप्रभृतयःक्षुधा

न्यविशेषाः॥उष्णाःकषायमधुरारूक्षाःकटुविपाकिनः॥श्लेष्मघ्नाबद्धनिष्यंदावातपित्तप्रकोपणाः॥कषायमधुरास्तेषांशीताःपित्तापहास्मृ

ताः॥कुस्मारकाश्चपीताश्चश्वेताश्चैवप्रियंगवः॥पथ्योन्नेरक्षवानास्तुरूक्षाःकफहरास्मृताः॥मधुलीमधुराशीतास्निग्धानंदीमुखीतथा

विशोषीतत्रभूयिष्ठंवरुकःसमुकुंदकः॥रूक्षावेणुयवाज्ञेयावीर्योष्णाकटुपाकिनः॥बद्धमूत्राःकफहराःकषायावातकोपनाः॥इति राम

क्षुद्रधान्यवर्गः॥मुद्गवनमुद्गकलायमकुष्टमसूरमंगल्यचणककसतीनत्रिपुटकहरेण्वाढकीप्रभृतयोवैदलाः॥कषायामधुराशीताः

क्षद्र १ धीताधा धौजरी वैलारी २ स्वल्पचक्रेला १
मकुष्ठ ५ वाजु वार्गिमकुश २

चौला ८

रुपाका मरुत्कराः। बद्धमूत्रपुरीषाश्च पित्तश्लेष्महरास्तथा॥ नात्यर्थं वातलास्तेषां मुद्गा दृष्टिप्रसादनाः। प्रधाना हरितास्तत्र वन्या
मुद्गसमास्स्मृताः। विपाके मधुरा प्रोक्ता मसूरा बद्धवर्चसः। मकुष्टकास्तु कृमिहराः कलापा प्रचुरानिलाः। आढकी कफवातघ्नी नातिवात
प्रकोपणी। ता एव घृतसंयुक्तास्त्रिदोषशमनास्स्मृताः। वातलाः शीतमधुराः कषाया विरूक्षणाः कफशोणितपित्तघ्ना वर्णकाः पुंस्त्वना
शनाः। हरेणवसतीनाश्च विज्ञेया बद्धवर्चसः। अतो मुकमसूराभ्यां मन्येत्वा आनाहकारकाः। माषो गुरुर्भिन्नपुरीषमूत्रः स्निग्धोष्णवृष्यो
मधुरोऽनिलघ्नः। संतर्पणः स्तन्यकरो विशेषाद् बलप्रदः शुक्रकफापहश्च। वृषाप्रभावान्न पुरीषभेदी न मूत्रलो नैव कफस्य कर्ता॥
स्वादुर्विपाके मधुरोऽलसाग्रो संतर्पणः स्तन्यरुचिप्रदश्च। माषैः समानं फलमात्मगुप्तं सैव काकांडफलं तथैव। आरण्यमाषा गुणतः
प्रदिष्टा रूक्षाः कषायाः अविदाहिनश्च। संग्राहकः पीनसकासहारी उष्णो हि वीर्येण कफमारुतघ्नः। आनाहमेदोगुदकीलहिक्काश्वा
सापहः शोणितपित्तदश्च। कफस्य हन्ता नयनामयघ्नो विशेषतो वन्यकुलत्थ उक्तः। कुलत्थ उक्तो मधुरो विदाही विष्टम्भकृन्मारुतपित्त
कोपी स्तन्ये हितः शोफविषापहन्ता स एव नेत्रामयिनां प्रशस्तः॥ इषत्कषायो मधुरसस्तु तिक्तः संग्राहकः पित्तकरस्तु रक्तः। तिलो विपा
के मधुरो बलिष्ठः स्निग्धो व्रणे लेपन एव पथ्यः। दन्त्योऽग्निमेधाजननोऽल्पमूत्रस्त्वच्योऽथ केश्यो ऽनिलहा गुरुश्च। तिलेषु सर्वेष्वसितः प्रधा
नो मध्यः सितो हीनतरास्तथान्ये। यवः कषायो मधुरो हिमश्च कटुर्विपाके कफपित्तहारी व्रणेषु पथ्यश्च तिलवच्च नित्यं प्रबद्धमूत्रो बहु
वातवर्चाः स्थैर्याग्निमेधास्वरवर्णकृच्च सपिच्छिलः स्थूलविलेखनश्च मेदोमरुत्तृड्हरणोऽतिरूक्षः प्रसादनः शोणितपित्तयोश्च। एभिर्गु

मकुष्ठ ६
धर्नकुलत्थ ६
कुलत्थ ८

क्ष १ कै ५

नाकुलजव

नमचीयका

ते हीनगुणास्तु किंचिद्धि धाधवेभ्यो तितथा वातरोषैः। गोधूमस्तु को मधुरो गुरुश्च बल्यः स्थिरः शुक्ररुचिप्रदश्च। स्निग्धोतिशीतोनिलपि
त्तहारी संधानकृत् श्लेष्मकरः सरश्च। रूक्षः कषायो विषदोपि लघुः कफवलासहृष्टि न्नयकृद्दाह। कटुर्विपाके मधुरश्च निर्दिः प्रभि
न्नविड् मारुतपित्तलश्च। सिता सिता पीतकरकवर्णभवेति येनैकविधास्तु शिंबाः। यथोदितास्ते गुणतः प्रधाना ज्ञेयाः कटूष्मार
सपाकयोश्च। महाद्वयं मूलकजाश्च शिंबाः कुशिंबिवल्लीफलवाश्च शिंबाः। ज्ञेया विपाके मधुरा रसे वा बलप्रदाः पित्तनिवर्हणाश्च।
विदाहवंतश्च भवंति रोचरुक्ता विष्टंभजीर्पंत्यनिलप्रदाश्च। रुचिप्रदाश्चैव तु दुर्जराश्च सर्वे स्मृता वै दलिकाश्च शिंबाः। कटुर्विपाके क
टुकः कफघ्नो विदाहमावाहिता कुसुंभः। उष्णास्तसीस्वादुरसानिलघ्नी पित्तोल्वणा स्यात्कटुका विपाके रसे वापि कटुः प्रदिष्टः। सिद्धार्थ
कः शोणितपित्तहेतुः स्निग्धोष्णतीक्ष्णः कफमारुतघ्नः। तथागुणश्चासितसर्षपोपि। अनार्तवं व्याधिहतं मपर्यागतमेव वाप्यभूमिजं न
वं वपि न धान्यं गुणवत्तत्। नवं धान्यमभिष्यंदि लघु संवत्सरोषितं। विदाहि गुरु विष्टंभि विरूढं दोल्यादुः। सर्षपांनस्य विविधस्यास्य
भागशः। कालप्रवर्धितं सर्वधान्यं परिसन्नति गौरवं। न तु संजनितदीर्यं क्रमशो विजहाति तत्। धान्यानां संस्कारमात्राः संपरि
कीर्तिताः। इति शिंबीधान्यवर्गः। लघु पथ्यतमं प्रोक्तं यवपथ्यतमं मंसं नं यद्घदाग यतिहितं तत्र लघुतरं स्मृतं। अथ मांसवर्गस्तु
परेस्याम। तद्यथा जलेशया पाश्च शुपायाम्या... व्यंतनएकशफा जांगलाश्चेति षण्मांसवर्गाः तेषां तु नेरो नराः प्रधानतमाः तेषु न
ष्टविधा जांगलाश्चानुपाश्च तत्र जांगलवर्गोष्टविधः तद्यथा जंघाला विष्किराः प्रतुदा गुहाशयाः प्रसहाः पर्णमृगा विलेशया ग्राम्याः।

मुद्गवनी ६
त्तरनिवनी ६
॥८८॥

सर्वीर
॥८८॥
पाके ६
तत्त्व ७
राम

जप्र ४

ष्वेति तेषां मध्ये जंघालविष्किरौ प्रधानतमौ। तावेणहरिणर्क्ष्यकुरंगकरालकृतमालशरभश्वदंष्ट्रापृषतचारुष्कमृगमातृकाः प्र
सृतपो जंघालाः मृगाः: कषायामधुरा लघवो वातपित्तहरास्तीक्ष्णा हृद्या वस्तिविशोधनाश्च कषायमधुरो हृद्यः पित्तासृक्कफरोगहा
संग्राही रोचनो बल्यस्तेषां मेणो ज्वरापहः मधुरो मधुरः पाके दोषघ्नो बलदीपनः शीतलो बद्धविण्मूत्रः सुगंधिर्हरिणो लघुः एणः कृष्ण
स्तयोर्ज्ञेयो हरिणस्ताम्र उच्यते नातिकृष्णो न वा रक्तः कुरंगः परिकीर्तितः शीतासृक्पित्तशमनी विज्ञेया मृगमातृका सन्निपातक्षय
श्वासकासहिक्काऽरुचिप्रणुत् लावतित्तिरिकपिंजलवर्तिकावर्तिकचटकवार्तिकचकोरकलविंकमयूरक्रकरोपचक्रकुक्कुट
शारंगशतपत्रककुतित्तिरिकुरुवाहकयवालकप्रभृतयस्त्वाहलाविष्किराः लघवः शीता मधुराः कषाया दोषनाशनाः वर्गो त्वादुरसा
वर्णो कषायानुरसो लघुर्वातपित्तज्वरव्रणवंधुभिः सहरो नातिशीतो लावो वस्तिशोधनः। ईषद्गुरूष्ण मधुरो वृष्यो मेधाग्निवर्द्धनः तित्ति
रिः सर्वदोषघ्नो ग्राही वर्णप्रसादनः रक्तपित्तहरो शीतो लघुश्चापि कपिंजलः। कफोत्थेषु च रोगेषु मंदवाते च शस्यते। वातपित्तह
रा वृष्या मेधाग्निबलवर्द्धनाः लघवः क्रकरा हृद्यास्तथा चैवोपचक्रकाः कषायस्वादुलवणस्त्वच्यः केश्यो रुचौ हितः मयूरः स्वरमेधाग्निदृ
क्श्रोत्रेन्द्रियदार्ढ्यकृत् स्निग्धोष्णोऽनिलहा वृष्यः स्वेदस्वरबलावहः। कुक्कुटो बल्यः तद्वद्ग्राम्यो गुरुस्तु सः वातरोगक्षयवमि
विषमज्वरनाशनः कपोतपारावतभृंगराजपरभृतकोयष्टिकुलिंगगृहकोकिलडिंडिमाणवकशतपत्रकमातृनिंदकमेदाशीशुकसा
रिकावल्गुलीगिरिशांगुलीलट्टषक्सुगृहाखंजरीटकहारीतदात्यूहकप्रभृतयः प्रतुदाः कषायमधुरा रूक्षाः फलाहारा मरुत्कराः

पित्तश्लेष्महराः शीतावद्धमूत्राल्पवर्चसः सर्वदोषकरस्तेषां भेदश्चाक्षिमलदूषकः कषायस्वादुलवणो गुरुः काणकपोतकः रक्तपित्तप्रश-
मनः कषायो विशदोऽपि च विपाके मधुरश्चापि गुरुः पारावतस्मृतः कुलिंगो मधुरः स्निग्धो कफशुक्रविवर्द्धनः रक्तपित्तहरो वेश्मकुलि-
गस्त्वतिशुक्रलः ॥ सिंहव्याघ्रतरक्ष्वृक्षद्वीपिमार्जारशृगालमृगैर्वारुकप्रभृतयो गुहाशयाः ॥ मधुरा गुरवः स्निग्धा बल्या मारुतनाशनाः
उष्णवीर्या हिता नित्यं नेत्रगुह्यविकारिणां ॥ काककंककुररचाषभासशशघ्नोलूकचिल्लश्येनगृध्रप्रभृतयः प्रसहा एते सिंहादिभिः सर्वे स-
माना वायसादयः रसवीर्यविपाकेषु विशेषाच्छोषिणे हिताः ॥ मत्स्यमूषिकदर्दुरशाविकाररवकाशाशतिघसखजिरप्रभृतयः पर्ण-
मृगाः मधुरा गुरवो वृष्याश्चक्षुष्याः शोषिणे हिताः ॥ सृष्टमूत्रपुरीषाश्च कासार्शःश्वासनाशनाः ॥ श्वाविच्छल्यकगोधाशशवृषदंशलो-
॥२८॥ पाकलोमशकर्णकदलीमृगविप्रियकाजगरसर्पमूषिकनकुलमहाबभ्रुप्रभृतयो बिलेशयाः ॥ बद्धमूत्राः संहननतकुपुरितोवीर्ये
बोष्णाश्च वत्स्वादुपाकाः वातहराः श्लेष्मपित्तेव कुर्युः स्निग्धाः श्वासकासकारपि महाश्च कषायमधुरस्तेषां शशः पित्तकफापहः ॥ ना-
तिशीतोष्णवीर्यत्वाद्वातसाधारणो मतः गोधा विपाके मधुरा कषायकटुका रसे वातपित्तप्रशमनी बृंहणी बलवर्द्धनी शल्यकः स्वा-
दुपित्तघ्नो लघुशीतो विषापहः प्रियको मारुते पथ्योऽजगरः स्यादर्शसे हितः दुर्नामानिलदोषघ्नाः कृमिदूषीविषापहाः वक्ष्युष्णा मधुराः
पाके सर्पा मेधाग्निवर्द्धनाः ॥ अश्वाश्वतरगोखरोष्ट्रबस्तोरभ्रमेदःपुच्छकप्रभृतयो ग्राम्याः ग्राम्या वातहराः सर्वे बृंहणाः कफपित्तलाः राम
मधुरा रसपाकाभ्यां दीपना बलवर्द्धनाः नातिशीतगुरुः स्निग्धो मंदपित्तकफः स्मृतः छागलस्त्वनभिष्यंदी तेषां पीनसनाशनः ॥ बृंहणं मास

मैषंत्रंपित्तश्लेष्मावहं गुरु मेदः पुष्टो जवं तद्रूपमौरभ्रसहद्रोगुणैः श्वासकासप्रतिश्यायविषमज्वरनाशनं श्रमात्यग्निहितं गव्यं प
वित्रमनिलापहं चौरभ्रवत्सलवणं मांसमेकशफोद्भवं। अल्पाभिष्यंघयंवर्गे जांगलाः मधुराहताः। दूरेजनान्तनिलयाः दूरेपाती
यगोचराः येमृगाश्च विहगाश्च ते ल्पाभिष्यंदिनो मताः। अतीवासन्ननीलयासमीपोदकगोचराः। येमृगाश्च विहंगाश्च महाभिष्यं
दिनस्तु ते। आनूपवर्गस्तु पंचविधः तद्यथा कूलचराप्लवाः कोशस्थाः पादिनमत्स्याश्च। तत्र गजगवयमहिषरुरुचमरसृमररोहित
वराहखड्गगोकर्णकालपुच्छकोंद्रन्यंकुनयः कूलचराः पशवः वातपित्तहरा वृष्या मधुरारसपाकयोः शीतला बलिनः स्निग्धा मूत्रलाः कल
वर्द्धनाः विरूक्षणो लेखनश्च वीर्योष्णः पित्तदूषणः स्वाद्वम्ललवणस्तेषां गजश्लेष्मानिलापहः गवयस्य तु मांसं तु स्निग्धं मधुरकास
जित् विपाके मधुरं वापि व्यवायस्य तु वर्द्धनं। स्निग्धोष्णो मधुरो वृष्यो माहिषस्तर्पणो गुरुः निद्रापुंस्त्वबलस्तन्यवर्द्धनो मांसदार्ढ्यकृत्।
रुरोर्मांसं समधुरं कषायानुरसं स्मृतं वातपित्तोपशमनं गुरु शुक्रविवर्द्धनं। तथा चमरमांसं तु कषायानुरसं स्मृतं वातपित्तोपश
मनो रोहितो गुरुः शुक्रलः स्वेदनं बृंहणं वृष्यं शीतलं तर्पणं गुरुः श्रमानिलहरं स्निग्धं वाराहं बलवर्द्धनं कफघ्नं खड्गपिशितं कषाय
मनिलापहं। पित्र्यं पवित्रमायुष्यं बद्धमूत्रं विरूक्षणं हंससारसक्रौंचचक्रवाककुररकादंबकारंडवजीवंजीवकबकबलाकापुंडरी
कप्लवशरारीमुखनंदीमुखमद्गुटिट्टिभशुक्लादमालिकाशपुष्करशायिकाकोनालिकांबुकुक्कुटिकामेघरावक्रौंचवारलप्रभृतयः प
वाः संघातचारिणः प्लवाः पित्तहराः शीताः स्निग्धा वृष्या मरुज्जिताः सृष्टमूत्रपुरीषाश्च मधुरा रसपाकयोः [illegible]

[illegible]नांखशाखन कम्बुक्तिशंबूकमल्लूकप्रभृतयः कोशस्थाः कुर्मकुंभीरकर्कटशिशुमारप्रभृतयः पादिनः शंखकुर्मादयः स्वादुर
सपाका मरुन्नुदः शीताः स्निग्धा हिताः पित्ते वर्चस्याः श्लेष्मवर्द्धनाः कर्कटस्तेषां बल्यः कोष्णोनिलापहः शुक्रः संधानकृत् [illegible] सृष्ट
विण्मूत्रोनिलपित्तहा ॥ मत्स्यास्तु विविधा नानाः [illegible] रोहितपाठीनपाटलाराजीववर्मिगोमत्स्यकृष्णमत्स्यवागुजारमुरल
सहस्रदंष्ट्रप्रभृतयो नादेयाः। नादेया मधुरा मत्स्या गुरवो मारुतापहाः रक्तपित्तकराश्चोष्णा वृष्याः स्निग्धाल्पवर्चसः कषायानुरसास्तेषां शष्प
शैवलभोजनाः रोहितो मारुतहरो नात्यर्थं पित्तकोपनः पाठीनश्लेष्मलो वृष्यो निद्रालुः पिशिताशनः दूषयेद्रक्तपित्तं तु कुष्ठरोगं
करोत्यसौ। मुरलो बृंहणो वृष्यो स्तन्यश्लेष्मकरस्तथा सरस्तडागसंभूताः स्निग्धाः स्वादुरसाः स्मृताः ॥ महाह्रदेषु बलिनः स्वल्पमेदा मताः ॥
तिमितिमिंगिलकुलिशपाक[illegible] नक्रगर्गरकचंद्रकमहामीनराजीवप्रभृतयः सामुद्राः सामुद्रा गुरवः स्निग्धा म
धुरा नातिपित्तलाः उष्णा वातहरा वृष्या वर्चस्याः श्लेष्मवर्द्धनाः बलावहा विशेषेण मांसाशित्वाच्च भूदजाः समुद्रजेभ्यो नादेया
बृंहणत्वाद्गुणोत्तराः। तेषामप्यनिलघ्नत्वाच्चौंड्यकौपौ गुणोत्तरौ ॥ स्निग्धत्वात्स्वादुपाकत्वात्तयोर्वाप्या गुणाधिकाः नादेया गुरवो म
ध्ये यस्मात्पुच्छास्यचारिणः। सरस्तडागजानां तु विशेषेण शिरो गुरु [illegible] दुरगोचरा यस्मात्तस्मादुत्सोदपानजे [illegible] महाशिखपुंदीम
सवर्णाख्या [illegible] व्याधिविषमर्पहं [illegible] जीर्णज्वरा बालानां [illegible] वारिणश्च मांसान्यम [illegible] यस्माद्विगतया
पन्ना बहत परिणतान्यः [illegible] वीर्यवत्त्वा [illegible] मांसं। [illegible] विषव्याधि

हृतंमृत्सुंबाल्यंछर्दिंश्लेष्मकोपयेत्।कासश्वासकरंवृद्धंत्रिदोषंव्याधिदूषितां।क्लिन्नमुत्क्लेशजननंकृ
शंवातप्रकोपनं।स्त्रियश्चतुःपादेषुपुमांसोविहगेषुमहाशरीरेष्वल्पशरीराःअल्पशरीरेषुमहाशरी
राः।प्रधानतमाः।एवमेवैकजातीयानांमहाशरीरेभ्यः।कृशशरीराःप्रधानतमाः।स्थानादिहितंतुमां
संस्याद्गुरुलाघवमुपदेक्ष्यामः।तद्यथा।।रक्तादिषुशुक्रांतेषुधातुषूत्तरोत्तरागुरुतराः।तथाशक्थि
स्कंधक्रोडशिरःपादकरकटीपृष्ठचर्मकालेयकंपक्वदंत्राणि।शिरस्कंधकटीपृष्ठशक्थिनीचात्मप
क्षयोः।।गुरुपूर्वंविजानीयात्धातवस्तुयथोत्तरं।सर्वस्यप्राणिनोदेहेमध्योगुरुरुदाहृतः।पूर्वभागो
गुरुःपुंसामधोभागःस्त्रियोषितां।उरोग्रीवंविहगानांविशेषेणगुरुःस्मृतं।पक्षोत्क्षेपात्समोदृष्टोम
ध्यभागस्तुपक्षिणां।अतीवरूक्षंमांसंतुविहंगानांफलाशिनां।बृंहणंमांसमत्यर्थंखगानांपिशि
ताशिनां।मत्स्याशिनांपित्तकरंवातघ्नंधान्यचारिणां।जलजानूपजाग्राम्याःक्रव्यादेकशफास्तथा।

४० प्रमहाबिलवासा श्वयेवजं धान्वसंज्ञिताः प्रतुदा विष्किरास्चैव जलधवस्क्षयथोत्तरं अल्पाभिष्यंदि
नश्चैव यथापूर्वमतोन्यथा । सर्वप्राणिनां सर्वशरीरेभ्यो ये प्रधानतमा भवंति । पक्षि त्वक्षोश्च वर्त्तिनं स्थाना
द्दारीतप्रधानात्ताभेमध्या वयस्त्वक्सधर्मेक्षि शुद्धमुपादेयं मांसमिति ॥ भवति चात्र ॥ वक्षःशरीरावयवा २३
:स्वभावोधातवः क्रियाः । लिंगं प्रमाणं संस्कारो मात्रा चास्मिन्परीक्षिता इति ॥ ॥ इति मांसवर्गः ॥ ॥
वृषपुत्र्यं शरीरावयवाः स्वभावो धातवः क्रिया अर्द्धं फलवर्गानुपदेक्ष्यामः ॥ तद्यथा । दाडिमामलकव
दरकोलुकर्कंधु सौवीरसिंचितिकफलकपित्थमातुलुंगाम्रातककरमर्द्दकपियालनारंगजंबीरल
कुचभव्यपारावतवेत्रफलप्राचीनामलकतिंतिडीकनीपकोशाम्रामलीकाप्रभृतीनि अम्लानि ।
रसतः पाकेच्युरूक्षाणि वीर्यतः । पित्तलान्यनिलघ्नानि प्रायः श्लेष्मकराणि वा । कषायानुरसं तेषां
दाडिमं नातिपित्तलं । दीपनीयं रुचिकरं हृद्यं वर्चोविबंधनं । द्विविधं तत्तु विज्ञेयं मधुरं चाम्लमेव च

(left margin notes:) ११८ १ ॥ सैंधकुतिवदर नाति:३ ता जफला दर्शनं ३ फल मरूपफ ३
(right margin note:) राम ११८ १ ॥

ननीयामलक ३ दस्ता नूकेना ४ नीबोराजेकदेव:३ फफर मसावा ३

दोषघ्नंतुमधुरंअम्लंवातकफापहं।अम्लंसमधुरंतिक्तंकषायंकटुकंरसे।चलघुपथ्यंसर्वदोषघ्नंवृष्यमामल
काधु३ कीफलं।हन्तिवातंतदम्लत्वात्पित्तंमाधुर्यशैत्यतः।कफंरूक्षकषायत्वात्फलेभ्योऽस्याधिकंतुतत्।कर्क
धुकोलंवदरंमांसमपित्तकफावहं।पक्वंपित्तानिलहरंस्निग्धंसमधुरंसरं।पुरातनंतृट्शमनंश्रमघ्नंदीप
नंलघु।सौवीरंवदरंस्निग्धंमधुरंवातपित्तजित्।कषायंस्वादुसंग्राहिशीतंसिंचितिकाफलं।आम्रंकपीत्य
मस्वर्यंकफघ्नंग्राहिवातलं।कफानिलहरंपक्वंमधुराम्लरसंगुरु।कासश्वासारुचिहरंतृष्णाघ्नंकंठशो
धनं।लघ्वग्निदीपनंहृद्यंमातुलुंगमुदाहृतं।त्वक्तिक्तादुर्जरातस्यवातक्रिमिकफापहा।स्वादुशीतंगु
रुस्निग्धंमांसंमारुतपित्तजित्।मेध्यंशूलानिलच्छर्दिकफारोचकनाशनं।दीपनंलघुसंग्राहिगुल्मा
र्शोघ्नंतुकेसरं।शूलाजीर्णविबंधेषुमंदेऽग्नौकफमारुते।अरुचौचविशेषेणरसस्तस्योपदिश्य
ते।पित्तमारुतकृद्बालंपित्तलंवद्धकेसरं।हृद्यंवर्णकरंरुच्यंरक्तमांसबलप्रदं।कषायाम्लरसंस्वा

पात्ति ८

४॰ उवातघ्नं बृंहणं गुरु । पित्ताविरोधि संपक्वमाम्रं शुक्रविवर्धनं । बृंहणं मधुरं बल्यं गुरु विष्टंभ्यं जीर्य
ति । आम्रातकफलं वृष्यं सस्नेहं श्लेष्मवर्धनं । त्रिदोषविष्टंभकरं लकुचं शुक्रनाशनं । अम्लं तृष्णा
पहं रुच्यं पित्तकृत्करमर्दकं । वातपित्तहरं वृष्यं प्रियालं गुरु शीतलं । हृद्यं स्वादु कषायाम्लं भव्य
मास्यविशोधनं । पित्तश्लेष्महरं ग्राहि गुरु विष्टंभि शीतलं । पारावतं सुमधुरं रुच्यमत्यग्निवातजि
त् । गरदोषहरं नीपं प्राचीनामलकं तथा । वातापहं तिंतिडिकमामं पित्तबलासकृत् । ग्राहि दी
पनं रूक्षं संपक्वं कफवातजित् । तस्मात्स्वल्पांतरगुणं कोशाम्रफलमुच्यते । अम्लीकायाः फ
लं पक्वं तद्वदेव हि केवलं । अम्लं समधुरं हृद्यं विशदं भक्तरोचनं । वातघ्नं दुर्जरं प्रोक्तं नागरंगफ
लं गुरु । तृष्णाशूलकफोत्क्लेशछर्दिश्वासनिवारणं । वातश्लेष्मविबंधघ्नं जंबीरं गुरु पित्तजित्
। ऐरावतं हंत शठमम्लं शोणितपित्तकृत् । क्षीरवृक्षफलं तावद्राजादनं तिंडकं वकुलं धन्वनं

॥८२॥ अम्ल फलवी ...षि ५

राम ...२ ॥८२॥

नीबु १ जीरी १ ...फल २

न्मंतकाः न्यक्रोधफल्गुमारूषकंगांगेरुकी पुष्करवर्त्तिविं ःचवीवी प्रभृतीनि फलान्येतानि
शीतानि कफपित्तहराणि वा संग्राहकानि रूक्षाणि कषायमधुराणि च [illegible]
। क्षीरवृक्षफलं तेषां गुरु विष्टंभि शीतलं। कषायमधुरं साम्लं नातिमारुतकोपनं। अत्यर्थं वा
तलं ग्राहि हृद्यं च वं कफवातजित [illegible] स्निग्धं स्वादु कषायं च राजादनफलं गुरु। कषायं मधु
रं हृद्यं तो हन्त कफवातजित। अश्मो[illegible] लघु संग्राहि स्निग्धं पित्ताग्निवर्द्धनं। आम्रं कषायं स
ग्राहि तिंदुकं वातकोपनं।। विपाके गुरु संपक्वं मधुरं कफपित्तजित। मधुरं च कषायं च स्निग्धं
संग्राहि बाकुलं।। छिरीकरं च दन्तानां विथारं फलमुच्यते। सकषायं हिमं स्वादु धान्वनं कफ
वातजित। तद्वद्गांगेरुकं विद्यादश्मंतकफलानि च। विष्टंभि मधुरं स्निग्धं फल्गु तंतर्पणं गुरु
ः अत्यल्पमीषन्मधुरं कषायानुरसं लघु। वातघ्नं पित्तजननं आमं विद्यात्परूषकं। तदेव पक्वं

नार१ फल्गुफरी१ फरूस्ना१ गांगेरुकी१ धमोह८ कुं२१

रुतुद

धामीनाउ

४० मधुरंवातपित्तनिर्वहणं।विपाकेमधुरंशीतंरक्तपित्तप्रसादनं।पौष्करंस्वादुविष्टंभिवल्यंक
फकरंगुरु।कफानिलहरंतीक्ष्णंस्निग्धंसंग्राहिदीपनं।कटुतिक्तकषायोष्णंवातंविल्वमुद्दृ
हृतं।विघ्नाद्रेवसंपक्वंमधुरानुरसंगुरु [illegible] विदाहविष्टंभकरंदोषकृत्स्नू
तिमारुतं।निवीफलंसाम्लकांतंतुल्यहृत्पित्तजीतं।तृड्दाहज्वरपित्तास्रक्कासश्वासविषा
पहं।तालनतालिनालिकेरपनसमोचप्रभृतीनीवास्वादुपाकरसान्याहुर्वातपित्तहराणिवा
वलप्रदानिस्निग्धानिवृंहणानिहिमानिच।फलंस्वादुरसंतेषांतालजंगुरुपित्तजित।तद्वी
जंस्वादुपाकंतुमूत्रलंवातपित्तजित।नालिकेरंगुरुस्निग्धंपित्तघ्नस्वादुशीतलं।वलमां
सप्रदंहृद्यंवृंहणंवस्तिशोधनं।पनसंसकषायंतुस्निग्धंस्वादुरसंगुरु।मोचंस्वादुरसंप्रोक्तं
कषायंनातिशीतलं।रक्तपित्तहरंरुच्यंवृष्यंश्लेष्मकरंगुरु।द्राक्षा[illegible]मर्यमधुकपुष्पंप्रभृ

बदाम ५

...री ५

तीनि रक्तपित्तहराणि च। गुरूणि मधुराणि च। श्लेष्मलानि च बृंह्याणि संग्राहीणि विनिर्दि-
शेत्॥ तेषां द्राक्षा सरा स्वर्या मधुरा स्निग्धशीतला। रक्तपित्तज्वरश्वासतृष्णादाहक्षयापहा॥
हृद्या बृंहणी विबंधघ्नी पित्तास्रदाहनाशनी। केत्रपं रसायनं मेध्यं कामसमर्थं फलमुच्यते। ज्ञातव्या
पहं हृद्यं शीतलं तर्पणं गुरु। रसे पाके च मधुरं बल्यं रक्तपित्तजित्। बृंहणं पुंमहृद्यं च मधुक-
कुसुमं गुरु। वातपित्तोपशमनं फलं तस्योपदिश्यते। वातामाभिषुकाक्षोडनिकुलपिंडिनिको-
चमाणाद्यष्टीनि। पित्तश्लेष्महराण्याहुः। स्निग्धोष्णानि गुरूणि च। बृंहणान्यनिलघ्नानि बल्या-
नि मधुराणि च। कषायं कफपित्तघ्नं किंचिन्निम्बरुविप्रदं। हृद्यं सुगंधि विशदं लवली फलमु-
च्यते। बदरी तु शीतपाकं च सारं रूक्षं विबंधनं। विष्टंभि गुरु उष्णं शीतं रूक्षं वातप्रकोपनं। विपाके
मधुरं स्वादु रक्तपित्तप्रसादनं। शीतं कषायं मधुरं कं मारुतकृद्गुरु। स्निग्धोष्णं तिक्तमधु

४।
रंवातश्लेष्मकृत्पैत्तंहृत्।दामी।नेगुरुःस्वादुरुक्षोष्णं केशनाशनं।गुरुरुक्षोष्णातक
फलं कफघ्नं त्मधुरं हिमं।करीराख्यकपित्थुनिर्ग्राणाख्यल्प फलानि कस्वादु तिक्तक
कुष्ठानि कफवातहराणि च।तिक्तं पित्तकरं तेषां सरं कटुविपाकि च।तीक्ष्णोष्णं कटुकं पि
त्तसस्नेहं कफवातजित।आरुष्करं तौवरं कं कषायं कटुपाकि च।उष्णं कृमिज्वरानाह
मेहोदावर्त्तनाशनं।कुष्ठगुल्मोदरार्शोघ्नं कटुपाकि तथैव च।करंजकिंशुकारिष्टफलं
जंतुप्रमेहनुत्।रूक्षोष्णं कटुकं पाके लघु वातकफापहं।तिक्तमीषद्विषघ्नं हंति विडंगं कृमि
नाशनं।श्रेष्ठं गुल्मसरं मेध्यं दोषघ्नं तत्फलं कुष्ठनुत्।कषायं दीपनं बाल्यं बहुष्वं वामयाफलं
।भेदनं लघुरूक्षोष्णं वैस्वर्यकृमिनाशनं।बहुघ्नं स्वादुपाकाढ्यं कषायं कफपित्तजित्।कफ राम-
पित्तहरं रूक्षं त्वं बंधं च केशमलापहं।कषायमपि त्मधुरं किंचित्स्फूगफलं सरं।जातिकोशा

४ स्वादुःपाकरसानितिवापित्तनुत्तेषुकूष्मांडंबालंमध्यंकफावहं।वृद्धंलघु[illegible]सक्षारंदीपनंवस्ति
शोधनं।सर्वदोषहरंहृद्यंपथ्यंचेतोविकारिणाम्।दृष्टिशुक्रक्षयकरंकालिंदंकफवातकृत।अला
बुर्भिन्नविट्कागुरूरूक्षा।गुर्वतिशीतला।तिक्तालाबुरहृद्यापित्तविषामनीवातपित्तजित।त्रपुसंस्वादुरूक्षंकफी
रूक्षंशीतलंदृष्णप्रभृतीनि।स्वादुतिक्तरसान्यूऊः कफवातकराणिवा।सकृष्मत्रपुरिषाधारोरक्तंहरा
गाच।बालंसुनीलंत्रपुसंतेषांपित्तहरंस्मृतं।तत्पांडुकफकृज्जीर्णमम्लंवातकफापहं।एर्वारुकं
सर्कर्कारुसंपक्वंकफवातकृत।सक्षारंमधुरंरूच्यंदीपनंनातिपित्तलं।सक्षारंमधुरंरवेवदाता
टंतकफावहं।मेरनैंदीपनंहृद्यंश्रानाहाष्ठीलनुलघु।पिप्पलीमरिचशृंगवेराद्रककहिंगुजीर
ककुस्तुवरूतंबीरसुमुखसुरसांजर्कपुष्करमूलसुगंधकासमर्दककालमालकुठेरकक्षवेर

कोरखूसुपुष्पाशिग्रुमधुशिग्रुफणिज्जकसर्षपराजिकाकुलाहलवं गांडिरतिलपर्णिकावर्षाभूश्चित्रकोरलकातस्खु
नकलायफलांडुप्रभृतीनि। कटून्युष्णानि रुच्याणि वातश्लेष्महराणि चोक्तानि त्रेष्ठ पथ्यं ते संस्कारार्थमनेकधा
।तेषां गुर्वी स्वादुगीताविपच्यलीद्रा कफापहा। शुष्का कफानिलघ्नी सा हृद्या पित्तापिरोधनी। स्वादुपाका द्रम
रिचं गुरु श्लेष्मप्रकोपिंच। कटुस्तिक्तलघुतत्तुष्णमरुष्यं कफवातजित्। नात्युष्णं नातिशीतं च वीर्यतो मरिचं
सितं। गुणा वन्यारिचे स्वच्छतुल्यं वा विशेषतः। नागरं कफवातघ्नं विपाके मधुरं कटु। वीर्योष्णं रोचनं हृद्यं सस्ने
हं लघु दीपनं। कफानिलहरं स्वर्यं विबंधानाहशूलजित्। कटू रोचनं हृद्यं तथैवार्द्रकं स्मृतं। लघुरूक्षं पा
चनं हिंगु दीपनं कफवातजित्। कटुतीक्ष्णं सरं स्निग्धं शुलाजीर्णविबंधहृत्। तीक्ष्णोष्णं कटुकं पाके रुच्यमपि च रा
त्रिवर्द्धनं। कंडूश्लेष्मानिलघ्नं चाजाजी कचदीपिका। कारवी करवी तद्वत् विज्ञेया सोपकुंचिका। भूम्यधंन
नमोऽणपुविविधेषक्वारिता। आर्द्रा कुस्तुंबरी स्तुर्यात्त्वाद्वसोगंधहृद्यता। सा शुष्का मधुरा पाके स्निग्धा तृ

च्यमूलता २

समसीर बनचावरी ३ तो १ कसोनी ४ सु...

दाहहन्नाशनीदोषघ्नीकटुकाकिंचित्तिक्ताश्रोत्रविशोधनी।जंबीरःपावनस्तीक्ष्णःकृमिवातकफापहः।सु
रभिर्दीपनोरुच्योमुखवैशद्यकारकः।कफानिलविषश्वासकासदौर्गंध्यनाशनः।पित्तकृत्पार्श्वशूलघ्नःसु
रसःसमुदाहृतः।तद्वत्स्तुसुखोज्ञेयोविशेषात्तुरनाशनः।कफघ्नालघवोहृस्वाः।तीक्ष्णोष्णाःपित्तवर्द्धना।क
टुपाकरसाश्चैवमधुरसार्जकस्त्रगुणाः।मधुरःकफवातघ्नःपाचनःकंठशोधनः।विशेषात्पित्तहरःसतिक्तःकास
मर्दकः।कटुःसक्षारमधुरःशिग्रुस्तिक्तोथपिच्छिलोमधुशिग्रुःसतिक्तःशोफघ्नोदीपनःकटुः।विदाहिवह्निवित्तास्र
त्तंरूक्षोतीक्ष्णोष्णमेवच।त्रिदोषंशार्षपंशाकंगांडीरंवेगनाम्नवा।चित्रकास्तिलपर्णीचकफशोथहरीलघुः।वर्षा
भूःकफवातघ्नीहिताशोफोदरार्शसां।कटुतिक्तरसाहृद्यारोचनीवह्निदीपनी।सर्वदोषहरानद्यीकंधाम्र
लकपोतिका।महत्त्वक्षुणाविष्टंभीतीक्ष्णामांसंत्रिदोषकृत्।तद्वदेवस्निग्धाप्रशिरक्तपित्तकृत्कफवातजित्। रम०
।त्रिदोषशमनंसुखंविषदोषहरंलघु।विद्धिंशिवातलिशाकंश्लक्ष्णमन्यत्तमूलकात्।सुखंवपस्थंवपर्जयेत् ।चैव २

सर्वदोषहरं... गंडीनीर

यथोत्तरंतेलघवःप्रदिष्टाः॥तेषांतुपुष्पंकफपित्तहंतृफलंनिहन्यात्कफमारुतौच॥स्निग्धोपतीक्ष्णाःक
टुपिच्छिलश्चगुरुःसरःस्वादुरसोथबल्यः॥हृष्यश्चमेधास्वरवर्णचक्षुर्भग्नास्थिसंधानकरोरसोनः॥२५॥
हृद्रोगजीर्णज्वरकुक्षिशूलंविबंधगुल्मारुचिकासशोफा॥दुर्नामकुष्ठानिलसादजंतुसमीरणःश्वासक
फांश्चहंति॥२६॥नाडीकसंवीर्यानिलहाकटुश्चतीक्ष्णोगुरुर्नातिकफावहश्च॥बलावहंपित्तकरोतिकिंचित
पलांडुयुग्मंचविवर्धयेच्च॥२७॥स्निग्धोस्रवोस्थिरधातुकारीबल्योथमेधाकफपुष्टिदश्च॥स्वादुर्गुरुःशोणित
नारा पित्तास्रःसपिच्छिलःक्षीरपलांडुरुक्तः॥२८॥कालायशाकंपित्तघ्नंकफघ्नंवातलंगुरु॥कषायाद्वरसंचैववि
पाकेमधुरंचतत्॥२९॥जीवंतीबृंहणीकंठ्यागुर्वीवृष्यारसायनी॥चक्षुष्यासर्वदोषघ्नीजीवनीमधुराहिमा॥
चेगु पुंपुपूपिकारस्यणीजीवंतीबिंबिरकौबिंबीतिक्ता॥भल्लातकंगतंत्रीवृद्धादनीफंजीशाल्मली॥सेहुंडवनस्प
तिप्रभृतीनि॥कषायस्वादुतिक्तानिरक्तपित्तहराणिचा॥कफघ्नान्यनिलंकुर्युःसंग्राहीणिलघूनिचा॥लघुवि

उही पत्र २ ली कोरंजन सं को ग्राहि बात जे भार घाब्रीति त ६ नौरीगी २ श्री बातर
प्रसवव रुपाल कुरचोली १ रक्त पलांडुः १ नदि २ वृद्धदार २

२

पाकेमधुरः पिच्छलः प्राणिनां हितः। कषायमधुरा ग्राही चुचुस्तेषां त्रिदोषहा। रक्तह्लादनी वातहरा कफ
जी स्मृतिनिलापहा॥ चिंचुशाकं त्रिदोषघ्नं जीवन्त्याख्यं विनिर्दिशेत्॥ क्षीरवृक्षोत्पलादीनां कषायाः पल्ल
वाः स्मृताः। शीताः संग्राहिणः श्लेष्मरक्तपित्तातिसारिणां ४ पुनर्नवा वरुण तर्कारी तंडुलीयक वत्सादनी बिल्व
शाकप्रभृतीनि। उष्णानि स्वादु तिक्तानि वातप्रशमनानि च॥ तेषु पौनर्नवं शाकं विशेषात् शोफनाशनं॥१ तद्
जीर्यको पोदकं शववजाविल्लीपालंक्या वास्तुकप्रभृतीनि॥ स्वक्षमूत्रपुरीषाणि सृष्टानि मधुराणि च मंद
वातकफान्याहुः रक्तपित्तहराणि च। मधुरो रसपाकाभ्यां रक्तपित्तविषापहः॥ तेषां शीतस्तु रूक्षः तंडुलीयो
विषापहः॥ स्वादुपाकरसा रुष्णा वातपित्तमदापहा। उपोदका सरा स्निग्धा बल्या श्लेष्मकरी हिमा॥ कटुर्विपा
केक्रिमिहा मेधाग्निबलवर्द्धनः। क्षारः सर्वदोषघ्नो वास्तुको रोचकः सरः।६ चिल्लीवास्तुकवत् ज्ञेया पालंक्या
तंडुलीयवत्। वातला तुवरा बद्धविण्मूत्रा रूक्षा पित्तकफे हिता॥ शाकमाषवलं रूक्षं बद्धविण्मूत्रमारुतं। मांडूक

सूर्यावर्त

पृश्नीसमूलाखुनिषर्ष्मकखुवर्द्धला॥ द्रोपिप्पलीगुडूचीगोजिह्विका॥ काकमाचीवृकर्णाअपुनर्नवावल्गुजस
तीनेहहतीकंटकारिकाफलपाटोलवार्त्ताकीकारावेल्लकाकर्कोटकीकोवकोरूरस्कर्पर्पटकंकिराततिक्तक
र्कोटकारिष्टः॥ कोशातकीचित्रककरीरटक्ष्यकार्क्कगुग्गुलीप्रभृतीनि॥ कफपित्तहराण्याहुः हृद्यानि सलघू
नि च॥ कुष्टमेहज्वरश्वासकासारुचिहराणि वा॥१ वार्त्ताकीवृहतीचैवकंटकारीफलानि च॥ यथोत्तरं लघूनि
स्फः सक्ताः मधुराणि वा॥२ कटूष्णानि दीपनीयानि वातश्लेष्महराणि वा॥ कषायाण्युहितानि पित्तेस्वाडुःपाके रसा
हिमाः॥३ लघ्वीमंडूकपर्णी उतद्वत गोजिह्विका मता॥ अविदाहि त्रिदोषघ्नः स्याद्धीखुनिषल्लकः॥४ अवल्गु
जः कटुः पाके तिक्तः पित्तकफापहः॥५ पातिक्तो त्रिदोषघ्न शाकं कच्चुमतीनक्तं॥ पनात्स्तुलशीतं कुष्ठघ्नं काकमा
च्याश्यतेद्विधं॥ कंडुत्कुष्टकृमिघ्नानि कफवातहराणि वा॥६ फलानि वृहतीनां तु कटुतिक्तलघूनि वा॥ कफ
पित्तहरं त्वल्पं उष्णं तिक्तमवातलं॥७ पटोलं कटुकं पाके ह्यष्यरोचनदीपनं॥ तद्वत्कर्कोटकं प्रोक्तं कारवेल्लकमे

४ वचा। आटरूषका वेत्राग्रगुडूचीनिंबपर्पटाः॥१०॥ किराततिक्तसहिताः तिक्ताः पित्तकफापहाः। कफापवं
शाकसुक्तं वरुणा प्रघुनाटयोः॥११॥ रूक्षं लघु सतीनं च वातपित्तप्रकोपणं। दीपनं कालशाकं तु गरदोषह
रं कटु॥१२ कोशातमं मधुरं रूक्षं बल्यं श्लेष्महरं लघु॥ वातलं नाडिकाशाकं पित्तघ्नं मधुरं च तत्॥१३ गृहणपा
र्शोविकारघ्नास्साम्ला वातकफे हिताः॥ उष्णाकषायमधुराः चांगेरी चाग्निदीपनी॥१४ त्रिपर्णी लोणिका पील्लुवे
णीवस्तेरजी रक्ताः सुवर्चला कुलकुरफाः कटुं वरुक्कुटिंजराः॥१५॥ स्वादुपाकरसाः शीताः कफघ्नी नातिशीतला
॥ लवणानुरसा रूक्षा सक्षीरा वातला सराः॥१६॥ स्वादुतिक्ता कुतलिका कषायाः सकुटिंजराः॥ संग्राहि शीत
लं चापि लघु दोषविरोधि च॥१७॥ राज[illegible]शाकं तु सदीशाकं च तद्द्विधं॥ स्वादुपाकरसं शाकं कुंजरंदरि मंथ
जं॥१८॥ भेदनं मधुरं रूक्षं कलायमतिवातलं॥ ध्वंसनं कटुकं पाके लघु वातकफापहं॥१९ शोभांजनं उष्णवीर्य
चपत्रं शुतिकारं जकं॥ बल्या कषायमधुरा स्वेहघ्ना पिच्छिला सराः। रक्तपित्तहरा गुर्वी स्तन्या शीता कलंबुका॥२०॥ तां

राम०

मलप्रवर्त्तनं१

कुलपत्रं तीक्ष्णोष्णं कटु पित्तप्रकोपणं॥२॥ सुगंधि विशदं तिक्तं स्वर्य्यं वातकफापहं। श्वसनं कटुकं पाके कषायं वह्नि
दीपनं।२३। वक्त्रकंडूमलक्लेदः दौर्गंध्यादिविशोधनं। कोविदारसणशाल्मलिपुष्पाणि मधुराणि मधुरपाकानि
रूक्षाणि पित्तहराणि च। बब्बरखदिरकुटजवृक्षागस्त्यकार्याः पुष्पाणि। तिक्तानि कटुविपाकानि वातकफहराणि च। प्र
शुष्कप्रकरीरकुसुमानि च। कटुविपाकानि स्रष्टमूत्रपुरीषाणि॥६ करीरकुसुमं तिक्तं कफपित्तहरं लघु॥ आगस्त्यं
नातिशीतोष्णं नक्तांधानां प्रशस्यते॥ राजवृक्षस्य निंबस्य मुष्ककस्य कौटजस्य च॥ कफपित्तहरं पुष्पं कुष्ठघ्नं कुट
जस्य तु।२ सतिक्तं मधुरं शीतं पद्मं पित्तकफापहं॥ मधुरं पिच्छिलं स्निग्धं कुमुदं ह्लादि शीतलं॥३ तस्मादल्पांतरगु
णं विद्यात्कुवलयोत्पलं। किंदुवारं विजानीयात् हिमं पित्तविनाशनं॥४ मालतीमल्लिकावोभेसौरभ्यात् पित्तना
शनाः। सुगंधि मधुरं रूक्षं घवंकुलपाटलानि च। श्लेष्मपित्तविषघ्नं तु नागं वकुलकं कुंकुमं॥ चंपकं रक्तपित्तघ्नं शी
तोष्णं कफनाशनं॥६ किंशुकं पित्तकफनुत्तद्वदेव कुरंटकं। यथा द्रव्यं विजानीयात् पुष्पद्रव्यो चितं मया

तिक्तं

विषघ्न

र्येमधुराम्लरसं कटुश्लेष्महराणि चा॥ दीर्घवर्कं कृमिलं तेषु स्वादुपाकं सपिच्छलं॥ विष्टंभि वातलं नातिपित्तश्ले
ष्महरं च तत्॥ वेणोः करीराः श्लेष्मघ्नाः कटुकाः समपाकतः॥ विदाहिनो वातकराः सकषाया विरूक्षणाः॥ २ उद्भि
दानि पलालेक्षुकरीषवेणुजातानि चात्र पलालोत्थजातं मधुरं रूक्षं विपाके रूक्षं दोषशमनं॥ इक्षुजं मधुरं कषाया
तुरसं कटुपाकं शीतलं च॥ तद्वदेवोत्थं करीषजं कषायं वातकोपनं स्मृतं नातिवातलं॥ भूमिजास्या तु रसः पिच्छि
कृमिलं कटुं उक्ताः स्युः॥ कालशाकमालकानि पवीदोषप्रकोपणानि विष्टंभिनः स्मृताः॥ सर्वे च टंको वातप्रको
पणाः॥ पिण्याकवातलाः सार्द्रा हरिविष्या वांतदीपनी॥ विसं स्वादुगुरु रूक्षं च प्रायो विष्टंभि शीतलं॥ सकषायं च सर्वं
हि स्वादुपाकं सुदाहकृत्॥ पत्रं पुष्पं फलं नालं कंदाश्च गुरवः परा॥ कर्कशं परिजीर्णं च कृमिजुष्टमदेशजं॥ व
र्जयेत्तथा शाकं वयस्याकोलावरोधिवत्॥ ३ सैंधवसामुद्रविडसौवर्चलरोमकोद्भिदप्रभृतीनि॥ यथोत्तरमुष्णा
नि वातहराणि कफपित्तकराणि॥ यथा पूर्वं स्निग्धानि स्वादूनि सृष्टमूत्रपुरीषाणि चेति॥ तत्र श्रेष्ठं सैंधवं कृपं

रुच्यं लघ्वग्निदीपनं स्निग्धं समधुरं हृद्यं शीतं दोषघ्नमुत्तमं ॥१ सामुद्रं मधुरं पाके नात्युष्णमविदाहि च ॥ भेदनं
स्निग्धमीषच्च शूलघ्नं नातिपित्तलं ॥२ सक्षारं दीपनं सूक्ष्मं शूलहृद्रोगकफनाशनं ॥ रोचनं तीक्ष्णमुष्णं च वि
डं वातानुलोमनं ॥३ लघु सौवर्चलं पाके वीर्योष्णं विशदं कटुः गुल्मशूलविबंधघ्नं हृद्यं सुरभि रोचनं ॥४ रो
मकं तीक्ष्णमत्युष्णं व्यवायि कटुपाकि च । वातघ्नं लघु विष्यन्दि सूक्ष्मं विड्भेदि मूत्रलं ॥५ लघु तीक्ष्णोष्ण
मुत्क्लेदि सूक्ष्मं वातानुलोमनं । सतिक्तं कटु सक्षारं विज्ञेयं लवणमौद्भिदं ॥६ कफवातकृमिहरं लेखनं पि
त्तकोपनं । दीपनं पाचनं भेदि लवणं गुडिकाह्वयं ॥७ ऊषरजं भवेत्क्षारं बालकं लाकरीकृतं ॥ कटु वातल
तां भेदि विदाहि तं लघ्वीयोच्यते ॥८ यवक्षारस्वर्जिकावक्षारः पाकेग्निदः कफश्वासगुल्मार्शोग्रहणीदोषवाक्षौ
राश्मविनाः ॥९ क्षारा सुपाचनाः सर्वे रक्तपित्तकराः सराः ॥ ज्ञेयो वह्निसमौ क्षारौ स्वर्जिकायावशूकजौ ॥१०
शुक्रश्लेष्मविबंधार्शोगुल्मप्लीहविनाशनौ । उष्णोनिलघ्नः प्रक्लेदी यवक्षारो बलापहः ॥१२ मदोघ्नः

व० पाक्षिमः द्वारोस्त्र बस्तिविशोधनः। विरूक्षणोऽनिलकरः श्लेष्मघ्नः पित्तदूषणः॥१२॥ अग्निदीप्तिकरः स्त्री
१०० दृणः चंकणक्षारो रुच्यते॥ सुवर्णं स्वादु हृद्यं च बृंहणीयं रसायनं॥१३ दोषत्रयघ्नं शीतं च चक्षुष्यं विषसू
दनं॥ रूप्यं समधुरं शीतं सस्नेहं कफवातनुत्॥१४॥ ताम्रं कषायमधुरं लेखनं शीतलं सरं। तिक्तं कांस्यं ले
खनं च चक्षुष्यं कफवातजित्॥१५ वातकृत् तूरशीतलं तिक्तं लोहं पित्तकफप्रणुत्॥ सर्वैः क्रमिहरं लवणं
त्रपु सीसे विलेखने॥१६ मुक्ताविद्रुमपद्मरागवैडूर्यस्फटिकादयः। चक्षुष्या मणयः शीताः लेखना विष
सूदनाः॥१७॥ पवित्रा धारणीयाश्च पाप्मालक्ष्मीमलापहाः॥ भवंति चात्र। आयोपयोगिकमिह द्रव्यमन्नपा
नं द्रव्यं प्रसंग मयात्तोनम यायडक्तं॥ आस्वादस्तत्गुणातीमतिमात्रविदिचाभूयादिपाकरसवीर्य्यगुणैः
स्वयं ततः॥ धान्येषु मांसेषु फलेषु चैव शाकेषु वा सुक्तमिहप्रमे[…]तः। आस्वादतो [[…]]तगुणैश्च नचा रा.म०
तदादिशेत् द्रव्यमनल्पबुद्धिः॥ षष्टिकाः यव गोधूम लोहिताये च शालयः॥ मुद्गाढकीमसूराद्या धान्येषु १००

वैश्वेरास्मृताः॥ एणाः कुरंगा हरिणास्तित्तिरिर्लाव एव च॥ मयूरवर्म्मिकूर्म्माश्च श्रेष्ठा मांसगणे बुधैः
॥५॥ दाडिमामलकं द्राक्षा खर्जूरं सपरूषकं॥ राजादनं मातुलिंगं फलवर्गे प्रशस्यते॥ पसतीनो वास्तुकः कुन्दु
चिल्ली मूलकपोतिका॥ मंडूकपर्ण्णी जीवंती शाकवर्गे प्रशस्यते॥६॥ गव्यं क्षीरं घृतं श्रेष्ठं सैंधवं लवणेषु च॥ धात्री
दाडिममम्लेषु पिप्पली नागरं कटौ ७ तिक्ते पटोलवार्त्ताकौ मधुरे घृतमुच्यते॥ क्षौद्रं पूगफलं श्रेष्ठं कषाये सपरू
षकं॥ शार्करं दुग्धविकारेषु पाने मध्वापि वा तथा॥ परिसेवन्नरः पथ्यं मांसं वयसि मध्यमे॥८॥ अपर्युषितमन्ने
तुषस्कृतं मात्रया युक्तं॥ फलं पर्यागतं शाकं अभ्युक्षितं सपोनवं॥१० अतः परं प्रवक्ष्यामि कृतान्नगुणविस्तरं॥
लाजामंडो विशुद्धानां पथ्यः पाचनदीपनः॥ वातानुलोमनो हृद्यः पिप्पलीनागरैर्युतः॥ स्वेदाग्निजन
नी लघ्वी पाचनी बस्तिशोधिनी॥१२ क्षुत्तृष्णाश्रमग्लानिहरी पेया वातानुलोमनी॥ विलेपी तर्पणी हृद्या ग्राहि
णी बलवर्द्धनी॥१३ पथ्या स्वादुरसा लघ्वी दीपनी क्षुत्तृषापहा॥ हृद्या सतर्पणी वृष्या वृंहणी बलवर्द्धनी॥१४ श्रा

अन्ते पचनगुणोतोये च यवागुबद्धलोप चेत॥ चतुर्दशगुणेलोपे यावि लेपी च चतुर्गुणे॥२ कुनरङ्गमङ्गपी पनंरू

नरपर्ण विजेप्यम्

मेद: कफकरौगुरु॥२
कफपीत्तात्करीवल्या॥२

वै० कमांसफलैर्युक्तायवागूस्लाम्लडुजेरा॥सिक्थैर्विरहितोमडःपेयासिक्थसमन्विता॥पविलेपीबहुसिक्था
९२ स्यात्तुयवागूर्विरलद्रवा॥विष्टंभीपाययसोबल्योंस्त्रशानिलनाशनी॥६सुधौतस्तुषविमलोमनोज्ञःसुरभि
स्तुसः॥७स्विन्नःसुप्रस्रुतस्सूपोविशदस्वादनोलघुः॥अधौतोप्रस्रुतोऽस्विन्नःशीतश्चाप्यादनोगुरुः॥८॥
लघुसुगंधिकफहाविज्ञेयोऽष्टगुणःजलः॥मांसैर्मासैःफलैःकंदैःविदलाम्लैश्वसंयुताः॥९॥गुरवोबृंहणा
बल्यायेचहीरोपसाधिताः॥सुस्विन्नानिस्तुषोभृष्टइष्टसूपोलघुर्हिताः॥१०॥स्विन्नंनिपीडितंशाकंहितं
स्यात्स्नेहसंस्कृतं॥अस्विन्नंस्नेहरहितंअपीडितमतोन्यथा॥११॥मांसस्वभावतोवृष्यंस्नेहनंबलवर्द्धनं॥स्नेह
गोरसधान्याम्लफलाम्लकटुकैःसह॥१२॥स्विन्नंधर्मांसंहितंबल्यंबृंहणंरोचनंगुरुः॥तदेवगोरसादानंसुरभिद्र
व्यसंस्कृतं॥१३॥विद्यात्पित्तकफोद्रेकिबलमांसाग्निवर्द्धनं॥परिशुष्कंस्थिरंस्निग्धंहर्षणंदीपनंगुरुः॥१४॥रो रा०म०
चनंबलमेधाग्निमांसौजःशुक्रवर्द्धनः॥तदेवोल्लुप्तमपिष्टचात्उल्लुप्तमितिपाचकं॥१५॥परिशुष्कगुणैर्यु ९२

मासगंधाकी ९

त्तं ज्ञेयं पथ्यं तमं गुरुः ॥ तदेव शूलिकाप्रोतं अंगारे परिपाचितं ॥ १६ ॥ ज्ञेयं गुरुतरं किंचित् प्रादिग्धं गुरु स
पाकि वा ॥ मसुष्टं भर्जितं पिष्टं प्रतप्तं कंदुपाचितं ॥ १७ ॥ परिशुष्कं प्रदिग्धं च शूल्यं यच्चान्यदीदृशं ॥ मांसं
यत्तैलसिद्धं तद्वीर्योष्णं पित्तकृत् गुरुः ॥ १८ ॥ लघ्वग्निदीपनं हृद्यं रुच्यं दृष्टिप्रसादनं ॥ अनुष्णवीर्यं पित्त
घ्नं मनोज्ञं घृतसाधितं ॥ १९ ॥ प्रीणनः प्राणजननः श्वासकासक्षयापहः ॥ वातपित्तश्रमहरो हृद्यो मांसरसः
स्मृतः ॥ २० ॥ स्मृत्योजःस्वरहीनानां ज्वरक्षीणक्षतोरसां ॥ भग्नविश्लिष्टसंधीनां कृशानां अल्परेतसां ॥ २१ ॥ आप्या
यनः संजननः शुक्रौजो बलवर्द्धनः ॥ सदाडिमयुतो वृष्यः संस्कृतो दोषनाशनः ॥ २२ ॥ यन्मांसं स्वरसे तरसं नत
त्तुषि वल्लवहा ॥ विष्टंभि दुर्जरं रूक्षं विरसं मारुतावहं ॥ २३ ॥ दीप्ताग्नीनां सदा शस्तं पाकसुपरमं गुरुः ॥ मांसं निर
स्थिस्विन्नं पुनर्दृषदि पेषितं ॥ २४ ॥ पिप्पलीशुंठिमरिचैः गुडसर्पिस्समन्वितं ॥ एकध्यं पाचयेत्सम्यक् काचे स वे
स्मृतः ॥ २५ ॥ वेसवारो गुरुः स्निग्धो बल्यो वातरुजापहः ॥ प्रीणनं सर्वधातूनां विशेषात् मुखशोषनं ॥ २६ ॥

४
१०२ स्तत्त्वस्तापहृतः श्रेष्ठः शुंगाधिस्वादु शीतलं कफघ्नो दीपनो हृद्यः शुद्धानां व्रीहिनामपि । रुग्ज्ञेयः पथ्यतमः स्यापि
मुद्गयूषः स्मृतो नृतः ॥ स तु दाडिममृद्वीकायुक्तः स्याद्रागषाडवः ॥२८ रुच्यो विष्यो लघुपाकश्च दोषाणां चाविरो
धकृत ॥ मसूरमुद्गगोधूमकुलत्थलवणैः कृतः ॥२९ कफपित्ताविरोधी स्याद्वातव्याधौ च शस्यते ॥ मृद्वी
कादाडिमैर्युक्तः स एव काम्बलो हितः ॥३० रोचनो दीपनो हृद्यो लघुपाको पदिश्यते ॥ पटोलनिम्बयूषस्तु कफ
मेदोविशोषणः ॥३१ पित्तघ्नो दीपनो हृद्यः कृमिकुष्ठज्वरापहः ॥ श्वासकासप्रतिश्यायप्रसेकारोचकज्वरा
न् ॥३२ हन्ति मूलकयूषस्तु कफमेदोगलग्रहान् ॥ कुलत्थयूषोऽनिलहा [illegible]नाशनः ॥३३ तूनी पद्मनी कासार्शो
गुल्मोदावर्त्तनाशनः ॥ दाडिमामलकैर्यूषो हृद्यः संग्राहणो लघुः ॥३४ प्राणाग्निजननो मूर्छामेदोघ्नः पित्तवात
जित् ॥ मुद्गामलकयूषस्तु भेदी पित्तकफे हितः ॥३५ यवकोलकुलत्थानां यूषः कंठ्योऽनिलापहः ॥ सर्वधान्यकृ राम.
तस्तद्वत् वृंहणः प्राणः प्राणवर्द्धनः ॥३६ ॥ खलः कांबलिकोऽप्येवं तथा वातकफे हितौ ॥ बिल्वः कफानिलोद्रे ति
१०२

दाडिमाम्लोग्निदीपनगाऽऽ दध्यम्लकफकृत्तवल्यः [illegible] स्निग्धो वातहरो गुरुः ॥ तक्राम्लं पित्तकृत्‌ ग्रा
क्रौ विषरक्तप्रदूषणः ॥३९ खलाः खलयवागूः शुष्काः षाडवाः पानकानि च एवमादीनि चान्यानि क्रियन्ते वै
षवाक्यतः ॥३९ यदा कारणमासाध भो [illegible] छेदातापि च ॥ अनेकद्रव्ययोनित्वात्‌ शास्त्रतस्मान्निर्दिशेत्‌
॥४० अस्नेहलवणं सर्वं अकृतं कटुकैर्विना ॥ विज्ञेयं लवणस्नेहकटुकैः संयुतं कृतं ॥४१ दधिमस्त्वाम्लसिद्ध
स्तु यूषः काम्बलिकः स्मृतः ॥ एषं विद्या [illegible] धान्याम्लफलाम्लैरम्लितं यत्तु ॥४२ यथोत्तरं लघुहितं संस्कृता
संस्कृतं रसः ॥ तिलपिण्याकविकृतं शुष्कशाकं विरूढकं ॥४३ सांडाकी वटकं रूक्षाः गुरुः कफपित्तकराणि
च ॥ तद्वद्वटकाम्लाकं विदाहीनि गुरूणि च ॥४४ लघवो हलाहलास्तक्रघारोचनदीपनाः ॥ दलाम्लकं [illegible]
म [illegible] श्रमभ्रारामषाडवाः ॥४५ [illegible] बल्यो स्निग्धा [illegible] वरावर्णी ॥ [illegible] संयुक्तं [illegible] द
धं दध्यनिलापहं ॥४६ ससक्तवः सर्पिषा युक्ताः शीतवारिपरिप्लुताः ॥ नात्यच्छा नातिसान्द्राश्च मंथ [illegible] स्पदि [illegible] ते

[illegible] तक्रं गुरुश्री पुष्टिः कफपित्त [illegible] ॥ [illegible] अंकुरीत [illegible] सर्वरिक्त [illegible]
[illegible] विशेषतः [illegible] पित्तशमाः [illegible]
[illegible] नातिपित्तल [illegible]

० ४७ मथं सद्यो बलकरं पिपासाश्रमनाशनः ॥ साम्लस्नेहगुडोऽम्बुनच्छर्द्युदावर्त्तनाशनः ॥ ४८ शर्करेक्षु
१०३ रसद्राक्षा युक्तः पित्तविकारनुत् ॥ द्राक्षा मधुदकयुतः कफरोगनिबर्हणः ॥ ४९ वर्गत्रये णोपाहितो मल
दोषानुलोमनः ॥ गौडम्लमनम्लं वा पानकं गुरुमूत्रलं ॥ ५० ॥ तदेव खंडमृद्वीकाशर्करासहितं पुनः ॥ साम्लं सुती
क्ष्णं सुहिमं पानकं स्यान्निरत्ययं ॥ ५१ ॥ मृद्वीकं तु श्रमहरं मूर्छादाहतृष्णापहं ॥ परूषकाणां कोलानां हृद्यं विष्टं ॥ इति ...
भि पानकं ॥ ५२ द्रव्यसंयोगसंस्कारं ज्ञात्वा मात्रां च सर्वतः ॥ पानकानां यथायोगं गुरुलाघवमादिशेत् ॥ ॥ भक्ष्यान
तः परं वृक्ष्ये रसवीर्यविपाकतः ॥ भक्ष्याः क्षीरकृता बल्याः वृष्या हृद्याः सुगंधिनः ॥ विदाहिनः पुष्टिकराः दी
पनाः पित्तनाशनाः ॥ तेषां प्राणकरा हृद्या घृतपूर्णाः कफावहाः ॥ वातपित्तहरा वृष्या गुरवो रक्तमांसला
॥ बृंहणा गौडिका भक्ष्याः गुरवोऽनिलनाशनाः ॥ अदाहिनः पित्तहराः शुक्रलाः कफवर्द्धनाः ॥ मधुराम्लकसं एम०
योगाःपूपायेति विशेषतः ॥ ५७ गुरवो बृंहणा वृष्याः मोदकाः सुदुर्जराः ॥ रोचनो दीपनः स्वर्य्यः पित्तघ्नः पवन १०३

संधान संधिता वैद्धि ... २ पुनी ...
... ... २ धौवस्र

पह्नः पगुरुः स्पष्टतमश्चैव सर्वकं प्राणवर्द्धनः॥ हृद्यः सुगंधि मधुरः स्निग्धः श्लेष्मकरो गुरुः॥ वातापहस्व
स्तिकरो बल्यो विस्यंदनः स्मृतः॥१ बृंहणा वातपित्तघ्ना मृद्वा बल्या सुसाधिताः॥ हृद्या पथ्यतमा ह्येषां लवःफे
नकादयः॥२ मुद्गा दिवैसवाराणां श्रेष्ठा विष्टंभिनो मताः॥ वेसवारैः सर्पिषा सितैः संपूर्णा गुरुबृंहणाः॥४ वातला
श्लेष्मजननाः शुष्कुल्यः कफपित्तलाः॥ वीर्योष्णा पैष्टिका भक्ष्याः कफवातप्रकोपणाः॥५ विदाहिनो नाति
बला गुरवश्च विशेषतः॥ वैदला लघवो भक्ष्याः कषायाः स्पृष्टमारुताः॥ ५ विष्टंभिनः पित्तहराः श्लेष्मघ्ना
बद्धवर्चसः॥ बल्या हृद्या सुगुरवो विज्ञेया माषसाधिताः॥६ क्षीरकिलाटिकादिन्यस्ता भक्ष्याः गुरवो निलपित्तला॥ वि
रूढका हृत्ता भक्ष्याः गुरवो निलपित्तलाः॥७ विदाहोत्क्लेशजननाः रूक्षा दृष्टिप्रदूषिणः॥ हृद्या सुगंधिनो
भक्ष्याः लघवो घृतपाचिताः॥८ वातपित्तहरा बल्या वर्ण्या दृष्टिप्रसादनाः॥ विदाहिनस्तैलकृता गुरवः
कटुपाकिनः॥९ उष्णा मारुतदृष्टिघ्नाः पित्तलास्त्वक्प्रदूषणाः॥ फलमांसेक्षुविकृतितिलमाषप्रसंस्कृ

०
१५४ ता॥१०॥ भृष्टा बल्यास्तु गुरवो बृंहणो हृदयप्रियः। कपालांगारपक्वास्तु लघवो वातकोपनाः॥११॥ सुपक्वाः स्नेन
वह्नावपि स्मृताः पिष्टं लघवो मताः॥ शाकिलाटादयो भक्ष्याः गुरवः कफवर्द्धनाः॥१२॥ कुल्माषा वातला रूक्षाः गु
रवो भिन्नवर्चसः। उदावर्त्तहरा बाधा कासपीनसमेहजित्॥१३॥ धानोल्लुंबास्तु लघवः कफमेदोविशोषणा
ः। सक्तवो बृंहणा वृष्यास्तृष्णापित्तकफापहाः॥१४॥ पीताः सद्यो बलकरा भेदनाः पवनापहाः। गुर्वी पिंडी खरा
स्यर्थाल्लघ्वी सैव विपर्ययात्॥१५॥ सक्तूनामाशु जीर्यत्वं मृदुत्वादवलेहिका॥ लाजा छर्दितिसारघ्नी दीपनी
कफनाशनी॥१६॥ बल्याः कषायमधुराः लघवस्तृट्मलापहाः। तृट्छर्दिदाहघर्मार्त्तानिलघ्नाः सक्त
वो मताः॥१७॥ रक्त[illegible]पित्तहराश्चैव दाहज्वरविनाशनाः।१८ पृथुका गुरवः स्निग्धा बृंहणाः कफवर्द्धनाः।१८ बल्याः स
क्षीरभावेनात वातघ्ना भिन्नवर्चसः॥ सधानकृत्पिष्टमामं तंडुलं कृमिमेहजित्॥१९॥ सधानकृतं पित्तकरं रामः
पुराणाः तंडुलाः स्मृताः। उडुंबरीः स्वादुरसिको बृंहणास्तंडुला नवाः॥२०॥ द्रव्यसंयोगसंस्कारविपाकं समवेक्ष्य तु १०४

।यदा कारणमासाद्य भोक्तॄणां छन्दतोऽपि वा ॥३१॥ अनेकद्रव्ययोनित्वात् शास्त्रतस्तान्विनिर्दिशेत् ॥ ॥अथ
सर्वाण्येवानुपानानि वक्ष्यामः ॥ अन्नेनकेचित् विहिता मनुष्याः माधुर्ययोगे प्रणयी भवंति ॥ तथान्ययोगे
ण मधुरेण रम्याः ॥ तेषां यथेष्टं प्रवदंति पथ्यं ॥१॥ शीतोष्णतोयासवमद्ययूषफलाम्लधान्याम्लपयो
रसानां ॥ यथानुपानं तु हितं भवेद्यत् तस्मै प्रदद्यान्निह मात्रया तत् ॥२॥ व्याधिं च कालं च विभाव्य धीरैः द्रव्याणि
भोज्यानि नि[illegible]तानि दद्यात् सर्वानुपानेषु वरं वदंति मेध्यं [illegible] यदंभः शुचिभाजनस्थं ॥३॥ लोकस्य जन्मप्रभृ
ति प्रशस्तं तोयात्मकाः सर्वरसाश्च दृष्टाः ॥ संक्षेपणैषोऽभिहितोऽनुपानेऽतः परं विस्तरतोऽभिधास्ये ॥४॥ उष्णो
दकोऽनुपानं तु स्नेहानामथ शस्यते ॥ ऋते भल्लातकात्स्नेहात् स्नेहात्तौवरकात्तथा ॥५॥ अनुपानं वदंत्येके तै
ले यूषाम्लकांजिकं ॥ शीतोदकं माक्षिकस्य पिष्टान्नस्य च सर्वशः ॥६॥ दधिपायसमद्यार्त्तिविषजुष्टे त
थैव च ॥ केचित्पिष्टमयस्याहुरनुपानं सुखोदकं ॥७॥ पयो मांसरसो वापि शालिमुद्गादिभोजिनां ॥ युद्धा

चि० वा० श्री० २

० तपसंतापविषमघरूजाश्चवः॥ माषादेरनुपानं तु धान्याम्लं दधिमस्तु वा॥ मद्यं मद्योचितानां तु सर्वमां
१०५ सेषु पूजितं॥९॥ अनुपानं [illegible]मधुरसः शालीनां भोजने हितं॥ अमद्यपानामुदकं फलाम्लं वा प्रशस्यते॥१०
क्षीरं घर्माध्वभाष्यस्त्रीक्लांतानाममृतोपमं॥ सुराकृशानां स्थूलानां अनुपानं मधूदकं॥११॥ निरामया
नां चित्रं तु भक्ष्येतस्य प्रकीर्तितं॥ स्निग्धोष्णं मारुते शस्तं कफे रूक्षोष्णमिष्यते॥१२ अनुपानं हितं चापि
पित्ते मधुरशीतलं॥ हितं शोणितपित्तेभ्यः क्षीरमिक्षुरसस्तथा॥१३॥ अर्कसेलुशिरीषाणामासवास्तु
विषार्तेषु॥ अतः परं तु पानं पृथक्पृथक्॥१४ प्रवक्ष्याम्यहं वर्गाणां सर्वेषामेव मे शृणु॥ तत्र एवंप
स्पजातानां॥ बदराम्लं वैदलानां धान्याम्लं जांगलानां धन्वजानां पिप्पल्यासवः॥ विष्किराणां कोलब
दिरासवः॥ प्रतुदानां तु क्षीरवृक्षीरवृक्षासवः॥ गुहाशयानां तु खर्जूरनालिकेरासवः॥ प्रसहानां
श्वगंधासवः॥ पर्णमृगाणां [illegible]बासवः॥ बिलेशयानां फलसारासवः॥ एकशफाफलासवः॥ आनूपकच्छ

लोध्रातक ५

कुकुही

रा०म०
१०५

सिकादी१ गोखादि१ मत्स्य१

कानां उत्खदिरासवः। कूलचराणां तुम्बंगारकेरूकासवः। कोशवासिनां पादिनां तथैवसवानामिक्षुरसा
सवः। नादेयानां मत्स्यानां मृणालासवः॥ सामुद्राणां मातुलिंगासवः। कूष्मांडादीनां दावीरसासवः। अम्ला
नां फलानां पद्मोत्पलकंदासवः। [illegible]ः। कषायाणां दाडिमवेत्रासवः। मधुराणां त्रिकटुकसंसृष्टखंडासवः
। तालफलादीनां धान्याम्लमृद्वीकादीनां कंटक्यासवः। कटुकानां दूर्वानलवेत्रासवः। पिप्पल्यादीनां स्वद
ष्ट्रवसुकासवः। पुष्कसप्ततीनां लोध्रासवः। जीवंत्या[illegible]दीनां त्रिफलासवः। कर्कुभशाकस्य एवं मंडूक
पर्ण्यादीनां महापंचमूलासवः। तालमस्तकादीनां। अम्ल[illegible]फलासवः। सैंधवादीनां सुरासवः। आरनालंतो
यं वा सर्वत्र भवति। सर्वेषामनुपानानां माहेंद्रं तोयमुत्तमं। सात्म्यं वा यस्य यत्तोयं तत्तस्मै हितमुच्यते॥१॥ उष्ण
वातकफे तोयं पित्ते रक्ते च शीतलं। दोषवदुरुवाशुक्तं अति[illegible]मथामिवा॥२ यथोक्तेनानुपानेन सुखम
न्नं प्रतीर्यति॥ रोचनं बृंहणं वृष्यं दोषसंघातभेदनं॥३ तर्पणं मार्दवकरं श्रमक्लमहरं सुखं दीपनं दोषप्र

अप्राचना।५१८१३

स्तुत्रैध्यदोतिर

१०६ मन्नंपिपासाछेदनंपरं॥१४ बल्यंवर्णकरंसम्यक्स्वत्तुपानंप्रदोच्यते॥तदादौकर्षयेत्पीतंस्थापयेन्मध्य
सेवितं॥१५ पश्चात्पीतंदृंहयतितस्माद्वीक्ष्यप्रयोजयेत्॥स्थिरतांगतमक्लिन्नमन्नमद्रवपायितं॥१६ भव
त्यबाधनेनंश्च तृषानमतःपिबेत्॥नपिबेत्श्वासकासार्तोरोगेवापूर्वजत्रुजे॥१७ क्षतोरःप्रसेकीच जालक्राव३
यस्यात्तोपहतःस्वरः॥पीत्वांबुभाष्याध्ययनगेयस्वप्नान्नशीलयेत्॥१८ प्रदूष्यमाशयंतत्तस्यकंठोरसि
स्थितं॥स्यंदाग्निसादछर्द्यादीन्आमयान्जनयेद्बहून्॥१९॥गुरुलाघवचिंतेयंस्वभावंनातिवर्तते॥य
थासंस्कारमात्रात्रकालश्चाप्युत्तरोत्तरं॥२०॥मंदकर्मानलारोग्यप्रसुकुमाराःसुखोचिताः॥जंतवोयेस्तु
तेषांहिचिंतेयंपरिकीर्त्यते॥२१ बालिनःखरभक्ष्याःप्रपेयवदीप्ताग्नयोनराः॥कर्मनित्याश्चयेतेषांनावश्यंप
रिकीर्तिते॥२२ अथाहारविधिंवक्ष्येविस्तारेण॥ स्विन्नंमृदुस्थानास्थितमसंक्लिष्टंसुविकार्यमहानदं रामः
११ तत्रात्मगुणसंपन्नमन्नमुष्णादिसंस्कृतं॥सुवोदरोरुतंरुसंक्षसुपश्चात्पयेत॥भवक्षा॥२ विषमैरगदैः॥ १०६

भल्ल हुर

रसोह्र

ओहपात्रे २ पत्रादि २

स्पृष्टंप्रोक्षितंव्यजनोदकैः।सिद्धैर्मंत्रैर्हतविषंसिद्धमन्नंनिवेदयेत्॥३॥वक्ष्याम्यतःपरंकृत्स्नंआहारस्योप
कल्पनं॥घृतंकार्ष्णायसेदेयंपेयादेयातुराते॥४॥फलानिसर्वभक्ष्यांश्चप्रदद्याद्वैदलेषुतु।परिशुष्कप्रदिग्धा
निसौवर्णेषुप्रकल्पयेत्॥५॥प्रद्रवाणिरसांश्चैवराजतेषूपहारयेत्॥कट्वराणिखडांश्चैवसर्वान्शैलेषु
दापयेत्॥६॥दद्यात्ताम्रमयेपात्रेसुशीतंसुशृतंपयः।पानीयंपानकंमद्यंमृन्मयेषुप्रदापयेत्॥७॥काचस्फ
टिकपात्रेषु।दद्याद्वैदूर्यपात्रेषुरागषाडवसट्टकान्॥८॥पुरस्तात्विमलेपात्रेसुविस्तीर्णेमनोरमे॥सूदौ
नंदद्यात्प्रलेहांश्चसुसंस्कृतान्॥९॥फलानिसर्वभक्ष्यांश्चपरिशुष्काणियानिच॥तानिदक्षिणपार्श्वेतुभुंजा
नस्योपकल्पयेत्॥१०॥प्रद्रवाणिरसांश्चैवपानीयंपानकंपयः।खडान्यूषांश्चपेयांश्चसव्येपार्श्वेप्रदाप
येत्॥११॥सर्वान्गुडविकारांश्चरागषाडवसट्टकान्॥पुरस्तात्स्थापयेत्प्राज्ञोद्वयोरपिचमध्यतः॥१२॥एवं
विज्ञायमतिमान्भोजनस्योपकल्पनं।शुक्लांबरधरंमंगलैरनुपूर्वशः॥१३॥प्रणिपत्यगुरून्देवान्ब्राह्मणान्

पातं ५३ स्थाति १

स्पसद्वषीतातततोभोजनशालायांप्रविश्यसममलंकृतं॥१६॥भोक्तारंविजनेरम्येनिःसंबाधेंसुचौसुगंधपुष्प
रचितेसमेदेशेतुभोजयेत्॥१७॥विशिष्टमिष्टसंस्कारैःपथ्यैरिष्टैरसादिभिः।मनोज्ञंशुचिनात्युष्णंप्रत्यग्र
मन्नंहितं।पूर्वंमधुरमश्नीयातमध्येम्ललवणौरसौ।पश्चात्शेषान्रसान्वैद्योभोजनेष्ववचारयेत्॥
१८॥आदौफलानिभुंजीतदाडिमादीनिबुद्धिमान्।ततःपेयांस्ततोभोज्यंभक्ष्यंचित्रंततःपरं॥१८घ
नंपूर्वंसमश्नीयातइतिकेचित्व्यवस्थिताः।पूर्वंभक्ष्यंप्रयोक्तव्यंमोऽप्येपयंवमध्यतः॥१९द्रवद्याःभोजन
स्यांतेततस्तुकटुतिक्तकं॥पारावतामलभव्यानिपनसाम्रफलानिवा॥२०प्राचीनामलकंचैवकालिवम
चामेववा।मृद्वीकापाःफलान्वैवखर्जूरंमधुकानिवा॥२१दाडिमंतितिडीकंचपरूषकफलानिवा॥अंको
डवाप्रियालंवानालिकेरफलानिवा॥२२धान्विवान्यानिमान्यतफलान्यामलकैःसहा।सर्वतान्युपभुंजी
तपश्चात्भुंजीतभोजनं॥२३आदावंतेचभोजनस्यउशस्यते।निरत्ययंदोषहरंफलेषामलकंचणं॥ १०७

वैशीनेर बचनारी

मृणालबिसशालूककंदेक्षुप्रभृतानि चा पूर्वंयोज्यानि भिषजा न तु भुक्ते कथंचन ॥२५ सुखमुपविष्टः य
मासीनसमदेहोन्नतत्परः ॥ कालेसात्म्यंलघुस्निग्धंक्षिप्रमुष्णंद्रवोत्तरं ॥२६॥ बुभुक्षितोऽन्नमश्नीया
न्मात्रावद्विदितागमः ॥ काले भुक्तं प्रीणयति सात्म्यमन्नंन बाधते ॥२७ लघु शीघ्रं व्रजेत्पाकं स्निग्धोष्णं
बलवर्द्धनं ॥ क्षिप्रं भुक्तं समं पाकं पाकं पाकमदोषः द्रवोत्तरं ॥२८ सुखं जीर्यति मात्रावद्धातुसाम्यं करोति
च ॥ अतीतायतयामास्तु हि पादेषु उपस्थिताः ॥२९॥ तेषु तन्मध्यनीका[illegible]भुंजीत प्रातरेव तु ॥ येषु वापि
भवेयुश्चादिवसाभृशमायतो ॥३० तेषु तत्कालविहितं अपराह्णे प्रशस्यते ॥३१ ज्योदिवसाश्चैव येषु वापि
समास्मृताः ॥३२ तुल्यकालं समसमहोरात्रे ते भुंजीत भोजनं ॥ न प्राप्नोतीतकालंश्च तदमश्नीयात् यथास्थितः ॥
३३॥ अप्राप्तकाले भुंजानः शरीरे ह्यल्पघीनरः ॥ तांस्तान्व्याधीनवाप्नोति मरणं वाधिगच्छति ॥३४ अतीत
काले भुंजानो वायुनोपहतेऽनले ॥ कृच्छ्राद्विपच्यते भुक्तं द्वितीयं च न कांक्षति ॥३५ अजस्रं गौरवाय पसा

भ्रमरीच ३

४॥ दांश्च उरुस्तेषिकार२॥ हीनमात्रमसंतोषं करोति च बलक्षयं॥२५॥ आलस्यं तमाटोपस्तंजं मरणं वानि
१०५ यच्छति॥ तस्मात्सुसंस्कृतं युक्त्या दोषैरेतैर्विवर्जितं॥२६॥ यथोक्तगुणसंपन्नं उपसेवेत भोजनं॥
विभज्य कालं देशादीन् कालयोरुभयोरपि॥२७॥ आवस्यदोषशुद्धिं च पाकं ज्ञात्वा लोऽहवलावि
ष्टंभं शुषितमस्वादु हरेत्तं विवर्जयेत्॥२८॥ चिरसिद्धं स्थिरं शीतं अन्नमुष्णीकृतं पुनः॥ अशांतमुपदि
ग्धं च न तथास्वादु जलं त्यजेत्॥२९॥ यद्यत्स्वादुतरं तत्तद्विदध्यादुत्तरोत्तरं॥ प्रक्षालयेदद्भिरास्यं भुंजानान्
श्च मध्ये मुहुः॥ विशुद्धे रसने तस्य रोचनेऽन्नमथैव तं॥ स्वादुनैर्थं समं रसनं प्रथमं नातितर्पितः॥३०॥ न तथा
स्वादयेदन्यात् तस्मात्कर्माल्पमंतरः॥ सौमनस्यं बलं पुष्टिं उत्साहं हर्षणं सुखं॥३१॥ स्वादु संजनयत्यन्नं
अस्वादं च विपर्ययं॥ भुक्तौ यत्नु प्रार्थयते भूयस्तद्धि स्वादु भोजनं॥३२॥ तृषितश्चोदकं युक्त्या भुंजानः स्वांतरा रस०
पिबेत्॥ दंतांतरगतं चान्नं शोधनैः संहरेत् शनैः॥३३॥ कुर्याद्धि निर्हृतं तद्धि मुखस्यानिष्टगंधतां॥ जीर्णेन्नैव ९८

वैशीनेर   ववनारी

मृणालबिसशालूककंदेक्षुप्रभृतीनि चापूर्वं योज्यानि भिषजा न तु भुक्ते कथंचन २५ सुखमुच्चैःस
मासीनः समदेहोऽन्नतत्परः ॥ काले सात्म्यं लघु स्निग्धं क्षिप्रमुष्णं द्रवोत्तरं ॥२६॥ बुभुक्षितोऽन्नमश्नीया
न्मात्रावद्विदितागमः ॥ काले भुक्तं प्रीणाति सात्म्यमन्नं न बाधते ॥२७ लघु शीघ्रं व्रजेत्पाकं स्निग्धोष्णं
बलवह्निदं ॥ क्षिप्रं भुक्तं समं पाकं पाकमदोषं द्रवोत्तरं ॥२८ सुखं जीर्यति मात्रावद्धातुसाम्यं करोति
च ॥ अतीतायतया मात्रा हि पाकेषु उपस्मृताः ॥२९॥ तेषु तन्मध्यमे काले भुंजीत प्रातरेव तु ॥ ऐषु वापि
मवेषुश्चादिवसाः स्मृता मायतो ॥३०॥ तेषु तत्कालविहितं अपराह्णे पराह्णतो ॥३१ न्यो दिवसाश्चैव येषु वापि
समास्मृताः ॥३२॥ क्षुधा समय महोरात्रे ते भुंजीत भोजनं ॥ न प्राप्तातीतकालं च अन्नमश्नीयात् पथ्याश्रितः ॥
३३॥ अप्राप्तकाले भुंजानः शरीरे ह्यलघौ नरः ॥ तांस्तान्व्याधीन्नवाप्नोति मरणं वाधिगच्छति ॥३४ अतीत
कालं भुंजानो वायुनोपहतेऽनले ॥ कृच्छ्राद्विपच्यते भुक्तं द्वितीयं च न कांक्षति ॥३५ आलस्यगौरवायपसा

हतेवायुर्विदग्धेपित्तमेवच॥४५ भुक्तमात्रेकफश्चापितस्मात्तद्भुक्तोहरेत्कफं॥धूमेनापोह्य
रूक्षैर्वाकषायकटुतिक्तकैः॥४६ पूगकंकोलकर्पूरलवंगजातिफलैः फलैः कटुकषाये
र्वामुखवैशद्यकारकैः॥४७ तांबूलपत्रसहितैःसुगंधैर्वाविचक्षणः॥ घनंपूर्वंसमश्नीयात्कोचदाडु
विपर्यये॥४८ श्लेष्मादोषोपशमनंसुखवैशद्यकारिभिः॥ द्रुदद्यात्भोजनस्यांतेतेनान्नंप्रतिष्ठितं॥
४९ भुक्त्वाराजवदासीतः यावदन्नक्लमोगतः॥ततःपदशतंगत्वावामपार्श्वेनसंविशेत॥५० शब्द
रूपरसागंधाश्चस्पर्शाश्चमनसःप्रियान्॥भुक्तवानुपसेवेततेनान्नंसाधुतिष्ठति॥५१ शब्दरूपरसोगंधाः स्पर्शा
श्चापिजुगुप्सिता॥ अशुद्धान्नंतथाभुक्तं॥अतिहास्यवचामयेत्॥५२ शयनंचासनंचापिनेच्छेद्द्रुतमुद्रवोत्तरं॥न
स्नात्वैवानलंवनंनयानंनातिवाहनं॥५३॥ नीचैकरसस्सेवायांप्रव्रजेतकदाचन॥ नोरूपकावरान्नंभूषितंश्रलंब
नसमाचरेत्॥५४ एवमेशायसमस्तोतवानवाश्नीयात्कथंचन॥ अन्नभुक्तेन्नंभुंजानोहंतिप्राणवृकोदरं॥५५ मात्रायु

१०८ संपरिहारतस्आहारंद्रव्यतोपि वापि ष्टान्नं नैव स्तुं जातमात्रया वा बुभुक्षितः॥ पर्द्धद्विगुणं चपिबेत्तोयं सुखं सम्य
क्प्रजीर्यति॥ पियाल स्यादिम स्त्राणां गुरुर्विघात यथोत्तरं॥५७ गुरूणामर्द्धसौहित्यं लघूनां तृप्तिरिष्यते॥ द्रवोत्त
रो द्रवश्चापि न मात्रा गुरुरिष्यते ॥५८ द्रवाद्यमविशुष्कं तु सम्यग्वेपपद्यते॥ विष्टब्धमन्नमम्यस्तं न पाकं
याधुगच्छति॥५९ पिंडीकृतमसंक्लिन्नं विदाहमुपगच्छति॥ श्रोतस्यन्नवहे स्निग्धं पक्त्वौ वा यस्य तिष्ठति॥६० विदाह्यु
त्तेमन्यद्वा तस्याप्यन्नं विदह्यते॥६१ आमं विदग्धं विष्टब्धं कफपित्तानिलैः क्रमात्॥ अजीर्णं केचिदिच्छंति चतु
र्थं रसशेषतः॥६२ अत्यंबुपानाद्विषमासनाच्च संधारणात्स्वप्नविपर्ययाच्च॥ कालेपि सात्म्यं लघु वापि भुक्तं
अन्नं न पाकं भजते नरस्य॥६३ ईर्ष्याभयक्रोधपरिक्षतेनक्षीशोकालाभातुरमानसेन॥ द्वेषाभिभूतेन चसे
व्यमानं अन्नं न पाकं भजते नरस्य॥६४ माधुर्यमन्नं गतमाममसंज्ञं विदग्धमाहुर्गतमम्लतां तं॥ किंचिद्विप
क्वं भृशतोदशूलं विष्टब्धमानद्धविरुद्धवातं॥६५ गात्रस्य भारो शिरसो रुजश्च ... उद्गारशुद्धावपि भक्त

ऊर्ध्ववाते

रा.म.०
१०९

रसमैषजानीर्ण २
५८२१२

पातीः २

पाद्दानजायतेहृत्कुंताचयस्यारसावसेषेणतुसप्रसेकंचतुर्थमितत्स्रवहंत्यजीर्णाम्मूर्छाप्रलापोवमथुःप्र
सेकःसदनंभ्रमः।उपद्रवाभवंत्येतेमरणंवाप्यजीर्णतः।तत्रामेलंघनंकार्यंविदग्धेवमनंहितं।विष्टं
स्वेदनंपथ्यंरसशेषेशयीतच।वामयेदाशुतंतस्मादुष्णेनलवणांबुना।कार्यंवानशनंतावद्यावन्नप्रकृतिंभ
जेत्।लघुपाकमतश्चैनंलंघनैःसमुपाचरेत्।यावन्नप्रकृतिस्थःस्याद्दोषतःप्राणतस्तथा।हिताहितोपसंयुक्त
पोथ २ मन्नंसमशनंस्मृतं।बहुस्तोकमकालेवातद्वयंविषमाशनं।।याजीर्णेभुज्यतेयत्तुदध्यशनमुच्यते।।त्रयमेत
न्निहंत्याशुबहून्व्याधीन्करोतिवा।अन्नंहिविदग्धंनरस्याशीघ्रंशीतांबुनाचैपरिपाकमेति।तद्ध्यस्यशैत्ये
नहिनस्तिपित्तमाक्लेदिभावाच्चनयत्यधस्तात्।विदह्यतेयस्यतुभुक्तमात्रंदह्येतहृत्कोष्ठगलंतुयस्य।द्राक्षा
भयांमाक्षिकसंप्रयुक्तांलीढ्वाभयांवासुखमाप्नुयात्सः।।नवेदजीर्णंप्रतियस्यशंकास्निग्धस्यजंतोर्बलिनोन्न
काले।प्रातःसशुंठीमभयामशंकोभुंजीतसंप्राश्यहितंहिताशी।।स्वल्पंयदादोषविबद्धमामंलीनं

ष्मा॰ शामार्ग १

३॥ न स्नेजः पंच्चमाप्नोति भवत्यजीर्णे पितदाघुस्तुतासामंदस्तु द्धिं विषवत्रिहंति॥ अन्नेनतुदस्तेद्भाव

११० शोपाते नैकं प्रकारयेत॥ आश्रयंपक्वनादिनांचतुर्थमवशेषयेत्॥ अत उर्ध्वं प्रवक्ष्यामि गुणानां कर्म

विस्तरं॥ कर्मस्तुत्तमीयं तेनानाद्यव्याश्रया गुणाः॥ दस्तंभनः शीतोस्त्कोष्टः स्वेददाहजीता॥ उ

ष्णस्तद्विपरीतस्यापाचनस्तुविशेषतः॥ स्नेहमार्दवकृत्स्निग्धो बलवर्णकरस्तथा॥ रुक्षस्तद्विपरीतस्या

द्विशेषात्स्तंभनः खरः॥ पिच्छिलोजीवनोबल्यः संधानश्लेष्मलो गुरुः॥ विशदो विपरीतोस्मात्क्लेदन्न

रूक्षणो रोपणः॥ दाहपाककरस्तीक्ष्णः स्रावणो मृदुरन्यथा॥ सांद्रः प्रलेपबलकृद्गुरुस्तर्पणबृंहणः॥ लघुःस्त

द्विपरीतस्याल्लेखनो रोपणस्तथा॥ इत्याद्याः कर्मतः प्रोक्तास्तेषां कर्म विशेषतः॥ दशैवान्यान्प्रवक्ष्यामि

द्रवादीन्नामानि बोधये॥ द्रवः प्रक्लेदनः सांद्रः स्थुलस्याद्बंधकारकः॥ श्लक्ष्णः पिच्छिलवल्लघ्यः कर्कशो वि रस॰

शदो यथा॥ सुखानुबंधी सुक्ष्मश्च सुगंधो रोचनो मृदुः॥ दुर्गंधो विपरीतोस्मात् हृल्लासारुचिकारकः॥ ११०

उद्देश मात्रे २
श्लोके २

२३/२

[illegible] व्यपक[illegible]

६२

॥ नरोऽनुलोमनः प्रोक्तो मंदोष्णो वा करस्ततः। व्यवायि चाखिलं देहं व्याप्य पाकाय कल्पते। विकाशी विकसन्नेव सन्धि
१११ बंधान्विमोक्षयेत्। आशुकारी तथाशुत्वाद्धावत्यंभसि तैलवत्। सूक्ष्मः सूक्ष्मात्तु सूक्ष्मेषु स्रोतस्स्वनुसरः स्मृ
तः। गुणा विंशतिरित्येवं यथावत्परिकीर्तिताः। संप्रवक्ष्याम्यतश्चोर्द्ध्वमाहारगतिनिश्चयं। पंचभूतात्मके दे
हे आहारः पांचभौतिकः। विपक्वः पंचधा सम्यक् गुणान्स्वानभिवर्द्धयेत्। अविदग्धः कफं पित्तं विदग्धः पवनं
पुनः। सम्यग्विपक्वो निःसार आहारः परिबृंहयेत्। विण्मूत्रमाहारमलः सारः प्रागीरितो रसः। स तु व्यानेन वि
क्षिप्तः सर्वान्धातून्प्रतर्पयेत्। कफः पित्तं मलः खेषु स्वेदः स्यान्नखरोम च। नेत्रविट्त्वक्षु च स्नेहो धातूनं
क्रमशो मलाः। दिवा विबुद्धे हृदये जाग्रतः पुंडरीकवत्। अन्नमक्लिन्नधातुत्वादजीर्णेपि हितं निशि। हृदि संमी
लिते रात्रौ प्रसुप्तस्य विशेषतः। क्लिन्नविस्रस्तधातुत्वादजीर्णे न हितं दिवा। इमं विधिं योऽनुमतं महामुनेर्नृपर्षिमुख्य राम
स्य पठेत्प्रयत्नतः। स भूमिपालाय विधातुमोषधं माहात्मनां वार्हति सूरिसत्तमः॥ ॥इति सौश्रुते [illegible] १११
[illegible] संग्रहे सुश्रुताचार्यविरचिते षट्चत्वारिंशोध्यायः॥ ॥शुभमस्तु॥ संवत १६८७ समये॥ ॥१॥

॥ [illegible] ॥

११२३

23/8

॥इतिसौश्रुतेसूत्रस्थानंप्रथमंपूर्णं१॥

Iti Sausra Sutram Sthanam
prathama purna

23/8

२३
१११